

Рень Л.В.

**СОЦІАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНА РОБОТА
З БЕЗДОГЛЯДНИМИ
ТА БЕЗПРИТУЛЬНИМИ ДІТЬМИ**

Методичні рекомендації
для фахівців соціальної сфери



Чернігів - 2011

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Т.Г.ШЕВЧЕНКА

*Психолого-педагогічний факультет
Кафедра соціальної педагогіки*

Рень Л.В.

**СОЦІАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНА РОБОТА
З БЕЗДОГЛЯДНИМИ
ТА БЕЗПРИТУЛЬНИМИ ДІТЬМИ**

Методичні рекомендації
для фахівців соціальної сфери

Чернігів – 2011

УДК 364.682.42:37.091.214
ББК Ч421.334+С541.131.1
Р 39

Рецензенти:

Л.А. Юда – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавчо-туристичної роботи Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка.

Н.М. Суховєєва – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи.

Рень Л.В.

Р 39 Соціально-профілактична робота з бездоглядними та безпритульними дітьми: Методичні рекомендації для фахівців соціальної сфери. – Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка, 2011. – 72 с.

УДК 364.682.42:37.091.214
ББК Ч421.334+С541.131.1

На основі вивчення та аналізу наукового і практичного досвіду у галузі соціально-профілактичної роботи з бездоглядними та безпритульними дітьми у методичних рекомендаціях пропонуються теоретичні та окремі практичні технології роботи соціального педагога у різних установах соціальної сфери.

Методичні рекомендації призначені для майбутніх соціальних педагогів та фахівців соціальної сфери, які займаються вирішенням проблем дитячої бездоглядності та безпритульності.

Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради психолого-педагогічного факультету (Протокол № 4 від 27 грудня 2010 року)

© Рень Л.В., 2011

ЗМІСТ

Вступ	4
Тематика методичних семінарів	5
Зміст методичних семінарів	6
Сутність, причини та детермінанти соціального феномена «діти вулиці»	6
Соціально-правовий захист бездоглядних та безпритульних дітей.....	8
Інституційне забезпечення профілактичної роботи з бездоглядними та безпритульними дітьми. Механізми взаємодії соціальних інституцій	10
Технологічне забезпечення профілактичної роботи з дітьми вулиці	12
Методика вивчення мікрорайону міста та складання його соціального паспорту. Створення банку даних щодо бездоглядних та безпритульних дітей у місті	15
Планування спільної соціально-педагогічної діяльності фахівцями школи, відділу соціально-профілактичної роботи з дітьми та притулку	16
Педагогічна підтримка бездоглядних та безпритульних дітей, їхніх батьків.....	18
Особливості роботи з гіперактивними, тривожними, агресивними дітьми.....	20
Профілактика професійного вигорання спеціалістів, які працюють з дітьми вулиці	25
Супервізія у соціально-педагогічній роботі з дітьми вулиці.....	27
Програма формування превентивного потенціалу дітей вулиці «Превенція».....	31
Додатки	56
Література	68

ВСТУП

Різкі економічні та політичні зміни у нашому суспільстві викликали деформацію дитинства: критичних розмірів досягла кількість безпритульників; збільшується кількість сімейних дітей, що страждають «деприваційним синдромом»; відчуження, прохолодні дитячо-батьківські стосунки нерідко сприймаються не лише як норма, а як певна цінність, а тепле материнське ставлення – як виняток; продовжує залишатися надзвичайно високою кількість вихованців будинків дитини, дитячих будинків, шкіл-інтернатів.

За офіційними даними, наведеними у Концепції Державної програми подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на 2006-2010 рр., у нашій державі нараховується понад 100 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, кількість яких має стати тенденцією до збільшення. На профілактичному обліку служб у справах дітей в Україні перебуває майже 150 тис. дітей, які бродяжать та жебракують, проявляють схильність до правопорушень, вживають наркотичні та психотропні речовини, алкогольні напої. Такі діти часто стають жертвами сексуальних злочинів або залучаються дорослими до протиправної діяльності. Більшість із них позбавлені сімейного піклування, покинуті батьками або самі покинули сім'ї, у яких їм не забезпечено необхідних умов для життя та повноцінного розвитку.

Явище соціального сирітства, найгострішим проявом якого є поширення феномена «діти вулиці», стало негативною характеристикою сьогодення. «Діти вулиці» – це соціально дезадаптована категорія неповнолітніх, життя та здоров'я яких піддаються постійним ризикам. Слід зазначити, що досягти результатів у соціальній роботі з дітьми вулиці нелегко, оскільки, як правило, вони проявляють надмірну замкнутість, тривожність, неприйняття соціально-педагогічних впливів. Робота з ними потребує неабиякого терпіння, такту і гнучкості, усвідомлення того, що результати будуть очевидні не відразу. Лише цілеспрямоване довготривале спілкування з ними, включення їх у процес самореалізації ведуть до змін у їх побуті та соціальному функціонуванні.

Пропоновані методичні рекомендації містять навчально-методичний матеріал для проведення методичних семінарів для фахівців, тренінгову програму формування превентивного потенціалу дітей вулиці. У підготовці пропонованої роботи автором використані результати дисертаційного дослідження, а також були залучені новітні публікації та розробки провідних фахівців у галузі соціальної педагогіки. Методичні рекомендації можуть бути використані студентами, соціальними педагогами, соціальними працівниками, співробітниками громадських організацій, які працюють у соціальній сфері і орієнтовані на соціально-профілактичну роботу з бездоглядними та безпритульними дітьми.

МЕТОДИЧНІ СЕМІНАРИ ДЛЯ ФАХІВЦІВ

Тематика методичних семінарів

№ з/п	Тема семінару	Кількість годин	Місце і дата проведення
1.	Сутність, причини та детермінанти соціального феномена «діти вулиці»		
2.	Соціально-правовий захист бездоглядних та безпритульних дітей		
3.	Інституційне забезпечення профілактичної роботи з бездоглядними та безпритульними дітьми. Механізми взаємодії соціальних інституцій		
4.	Технологічне забезпечення профілактичної роботи з дітьми вулиці		
5.	Методика вивчення мікрорайону міста та складання його соціального паспорту. Створення банку даних щодо бездоглядних та безпритульних дітей у місті		
6.	Планування спільної соціально-педагогічної діяльності фахівцями школи, відділу соціально-профілактичної роботи з дітьми та притулку		
7.	Педагогічна підтримка бездоглядних та безпритульних дітей, їхніх батьків		
8.	Особливості роботи з гіперактивними, тривожними, агресивними дітьми		
9.	Профілактика професійного вигорання спеціалістів, які працюють з дітьми вулиці		
10.	Супервізія у соціально-педагогічній роботі з дітьми вулиці		

Заняття 1-5 присвячені теоретичному вивченню проблеми «діти вулиці» та шляхів її подолання. Заняття 6-10 покликані формувати у фахівців уміння та навички роботи з бездоглядними, безпритульними дітьми та їхніми батьками і проходять у формі «круглих столів» з використанням інтерактивних технологій.

Зміст методичних семінарів

Тема № 1

СУТНІСТЬ, ПРИЧИНИ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ СОЦІАЛЬНОГО ФЕНОМЕНА «ДІТИ ВУЛИЦІ»

1. Явище «діти вулиці» як соціальна проблема сьогодення.
2. Соціальна ситуація дітей вулиці.

Матеріали до заняття

Наразі відсутня універсальна концепція щодо поняття «діти вулиці». Тому діти вулиці розглядаються як неструктурований об'єкт: до нього належать діти, які залишились без батьківської опіки й визначеного місця проживання; діти, які мають сім'ю, але тимчасово втратили з нею зв'язок; мають дім і сім'ю, але перебувають впродовж дня на вулиці; схильні до бродяжництва та інших видів асоціальної поведінки. Як правило, це явище пов'язують з дитячими правопорушеннями, злочинністю, алкоголізмом, наркоманією та проституцією неповнолітніх.

Теоретики та практики, вживаючи поняття «діти вулиці», звертаються до його трактування міжнародними організаціями, місією яких є допомога нужденним дітям. Так, згідно визначення, закріпленого у Конституції європейської мережі по роботі з вуличними дітьми, це діти та підлітки віком до 18 років, які проживають чи не проживають з сім'єю, значну частину часу проводять на вулиці, живуть на вулиці, і вулиця здійснює помітний вплив на їх спосіб життя.

Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) називає дві основні групи дітей, які можна віднести до дітей вулиці:

перша – діти, які працюють на вулиці (street working children). У деяких джерелах назва цієї групи перекладається як «діти на вулицях» (children on the streets). Вони проводять більшу частину дня на вулиці, заробляючи гроші, а на ніч повертаються додому. У цих дітей не зруйнований зв'язок із сім'єю, у деяких випадках вони продовжують відвідувати школу. Слід зазначити, що проблема дитячої праці є досить актуальною для нашого суспільства, тому що діти-працівники зазвичай не мають доступу до базової шкільної освіти, нормальної соціальної інтеграції, особистого розвитку та емоційної підтримки своєї родини. Діти, яких використовують для трудової та сексуальної експлуатації, дістають психологічні, моральні та фізичні травми;

друга – діти, які живуть на вулиці (street living children). У деяких джерелах назва цієї групи перекладається як «діти вулиць» чи «вуличні діти» (children of the streets). У більшості випадків вони мало контактують зі

своїми сім'ями, проводять весь свій час далеко від них або не мають їх взагалі.

Окремо стоїть група дітей, які живуть на вулиці разом зі своїми сім'ями (street-family children). Зазвичай їх не відносять до власне вуличних дітей.

Останнім часом у практиці діяльності ЮНІСЕФ часто можна зустріти поєднання перших двох дефініцій – «діти, що живуть або працюють на вулиці», що знайшло відображення у національних звітах України та у практиці діяльності міжнародних організацій.

Вивчення сутності поняття «діти вулиці» показало, що його зміст знаходиться ще у стані формування як у міжнародній практиці загалом, так і у дослідженнях науковців кожної окремої країни. Перш за все, це пов'язано зі специфікою такого контингенту дітей у конкретній країні чи регіоні. Хоча у більшості випадків до категорії «діти вулиці» відносять дітей, життєдіяльність яких визначається умовами вулиці.

Поняття за змістом одне, а діти, які відносяться до цієї групи, є різні. Так, результати досліджень Інституту проблем сім'ї та молоді показали, що до дітей вулиці в Україні слід віднести такі групи неповнолітніх:

– безпритульні діти – діти, які не мають постійного місця проживання через втрату батьків, асоціальну поведінку дорослих у сім'ї; діти, котрих вигнали з дому батьки;

– бездоглядні діти – діти, які мають визначене місце проживання, але вимушені перебувати на вулиці більшу частину дня, а іноді й ночі, в результаті неспроможності батьків або опікунів (родичів, бабусь, дідусів) матеріально забезпечувати їх; наявності психічних захворювань у батьків, байдужого ставлення останніх до виховання дітей;

– діти-втікачі з навчально-виховних закладів – діти, яких не влаштовують умови життя й виховання у цих закладах, які зазнали психологічного, фізичного або сексуального насилля у закладах інтернатного типу або притулках;

– діти-втікачі із зовні благополучних сімей – діти з високим рівнем конфліктності, патохарактерологічними особливостями, відхиленнями у психічному й особистісному розвитку;

– діти, які за своїми психологічними ознаками схильні до постійного перебування на вулиці; діти, позбавлені систематичної батьківської турботи, аутсайтери шкільних колективів, діти з яскраво вираженими ознаками важковиховуваності, схильні до безцільного проведення часу

Діти вулиці – це неповнолітні, які в силу певних причин знаходяться у складній соціальній ситуації, головною ознакою якої є неодноразове перебування на вулиці впродовж значної частини доби (чи впродовж днів, тижнів, місяців) без позитивного соціалізуючого впливу дорослих, що супроводжується загрозою для життя та здоров'я цих дітей. Говорячи про дітей вулиці, слід враховувати трансформацію відсутності батьківського нагляду та емоційного зв'язку з батьками чи особами, що їх замінюють

(бездоглядності), у відмежування дитини від сім'ї взагалі (безпритульність), що супроводжується девіантною поведінкою.

Соціальна ситуація дітей вулиці характеризується порушенням міжособистісних стосунків у сім'ї та школі, перевагою беззмістовного проведення часу, входженням до асоціальних референтних груп, що і визначає характер процесу соціалізації бездоглядних та безпритульних дітей. Слід зазначити, що особливостями процесу соціалізації дітей вулиці є: невміння спілкуватися з людьми поза колом їхнього найближчого оточення; низький рівень соціального інтелекту, що заважає сприймати суспільні норми, правила; недостатньо розвинене почуття відповідальності за свої вчинки, почуття обов'язку; споживацька психологія у ставленні до людей, держави, суспільства; занижена самооцінка при прояві невіправданої амбітності, претензій; «ситуативність», неможливість визначення та фіксації у свідомості своїх дій, несформованість життєвих планів і волі для їх реалізації; зловживання психоактивними речовинами, що служить регресивною формою психологічного захисту; зневіра у власному майбутньому, відсутність часової перспективи.

Тема № 2

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ БЕЗДОГЛЯДНИХ ТА БЕЗПРИТУЛЬНИХ ДІТЕЙ

1. Соціально-правовий статус знедолених дітей в українському законодавстві.
2. Законодавство у сфері соціально-правового захисту бездоглядних та безпритульних дітей.
3. Порушення прав дітей, які проводять тривалий час або проживають на вулиці.

Матеріали до заняття

Соціально-правовий статус дитини – це визначене відповідно до законодавства становище дитини, яке надає їй право на повне державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг та яке підтверджується комплексом документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування. Згідно з чинним законодавством, соціально-правовим статусом дитини, яка потрапляє до державної системи опіки з сім'ї, вулиці, може бути «дитина-сирота» чи «дитина, позбавлена батьківського піклування». Поняття «безпритульні діти» відноситься до категорії «діти, позбавлені батьківського піклування».

Політика держави щодо соціального захисту безпритульних дітей ґрунтується на Конституції України, положеннях законів України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для

неповнолітніх» (1995 р.), «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (2001 р.), «Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2005 р.), Указів Президента України «Про затвердження комплексних заходів щодо профілактики бездоглядності та правопорушень серед дітей, їх соціальної реабілітації в суспільстві» (1998 р.), «Про додаткові заходи запобігання дитячій бездоглядності» (2000 р.), «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей» (2005 р.).

Основним нормативним актом у роботі з безпритульними дітьми на сьогоднішній день є Закон України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей», який набрав чинності 1 січня 2006 р. Даний Закон визначає загальні засади соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей, забезпечує правове регулювання відносин у суспільстві, які спрямовані на реалізацію бездомними громадянами і безпритульними дітьми прав і свобод, передбачених Конституцією України та чинним законодавством, створює умови для діяльності громадських та благодійних організацій, що працюють у сфері соціального захисту населення.

Ключовим моментом у законодавчому забезпеченні прав дітей, молоді, сімей з дітьми стало прийняття 5 березня 2009 р. Закону України «Про Загальнонаціональну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року», метою якої є забезпечення оптимального функціонування цілісної системи захисту прав дітей. Причому однією з найбільш важливих проблем визначається дитяча бездоглядність та безпритульність. У зв'язку з цим визначається мета діяльності у даному напрямі: організація результативної роботи щодо запобігання соціальному сирітству, реабілітації бездоглядних та безпритульних дітей, розвитку сімейних форм виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, бездоглядних та безпритульних, схильних до бродяжництва. Серед завдань, які потребують вирішення планується: упорядкувати до 2010 р. систему обліку бездоглядних та безпритульних дітей (у відповідних організаціях незалежно від їх форм власності); до 2010 р. зменшити кількість бездоглядних та безпритульних дітей на 60%, до 2012 р. – на 75%, до 2015 р. – на 95%.

Наразі вирішення проблеми дитячої бездоглядності та безпритульності посідає одне з провідних місць у державній політиці щодо охорони дитинства. Державна політика у сфері попередження та подолання означеної проблеми здійснюється за такими напрямками:

- виявлення, облік та проведення соціального інспектування і супроводження сімей, які неспроможні або не бажають виконувати виховні функції стосовно дітей, надання комплексної допомоги таким сім'ям;

- створення і розвиток закладів соціального захисту дітей (притулки для дітей та центри соціально-психологічної реабілітації дітей) та закладів соціального обслуговування сімей з дітьми (соціальний гуртожиток для

дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, соціальний центр матері і дитини, центр соціально-психологічної допомоги);

- розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- надання соціальної підтримки, працевлаштування і забезпечення житлом випускників шкіл-інтернатів, загальноосвітніх шкіл і професійних училищ, вихованців дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей;

- співпраця з громадськими організаціями у сфері профілактики дитячої бездоглядності та безпритульності.

Діти повинні бути захищені від економічної та соціальної експлуатації, а застосування праці дітей у галузях, шкідливих для здоров'я чи небезпечних для життя останніх або таких, що можуть завдати шкоди їх нормальному розвитку, повинно каратися за законом.

У цілому ситуація щодо дотримання прав дітей поза школою і сім'єю є дуже складною і суперечливою. Більшість експертів вважає, що спроби дитини встановити справедливість у будь-яких закладах чи установах без допомоги дорослих приречені на невдачу. Найчастіше порушують права дітей вулиці. У них чимало проблем як з однолітками, так і з незнайомими та знайомими дорослими, представниками правоохоронних органів. Незважаючи на ратифікацію українською державою Конвенції ООН про права дитини, національне законодавство повною мірою не забезпечує поширення норм на всі рівні та сфери життя країни.

Тема № 3

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ З БЕЗДОГЛЯДНИМИ ТА БЕЗПРИТУЛЬНИМИ ДІТЬМИ. МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУЦІЙ

1. Сутність соціально-педагогічної профілактичної роботи з дітьми вулиці.
2. Підходи до профілактичної роботи з дітьми вулиці.
3. Включення суб'єктів соціальної сфери до структурної профілактики явища «діти вулиці», їхня взаємодія.

Матеріали до заняття

Профілактична робота з дітьми вулиці – це цілеспрямована системна соціально-педагогічна діяльність, що має на меті оптимізацію соціальної ситуації кожної конкретної бездоглядної та безпритульної дитини шляхом усунення причин її дезадаптації, сприяє зменшенню та локалізації їх девіантної, ризикованої поведінки і полягає у попередженні подальшої деформації особистості дитини вулиці і створенні оптимальних соціально-педагогічних умов для її соціалізації.

Відповідно до мети соціально-педагогічної профілактичної роботи з дітьми вулиці визначено її завдання:

- запобігання, нейтралізація або усунення причин появи та детермінант дезадаптації дітей вулиці;
- реалізація соціально-захисної діяльності щодо неповнолітніх, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- актуалізація, формування та розвиток позитивних соціальних навичок, особистісних рис та факторів, що забезпечують оптимальну соціалізацію дітей, стимулюють їх соціально нормативну поведінку;
- надання дітям вулиці кваліфікованої соціально-педагогічної допомоги та підтримки у ресоціалізації.

У теорії соціально-педагогічної науки склалися підходи, що базуються на уявленнях про природу та причини появи явища «діти вулиці», відповідно до чого визначаються мета та зміст профілактичної роботи: середовищний (Т. Алексеєнко, І. Башкатов, О. Дорогіна, Д. Райкус та Р. Хьюз, І. Пеша, І. Трубавіна С. Шацький та ін.), медико-психологічний (Л. Василевський, В. Кащенко, А. Лічко та ін.), особистісно-орієнтований (О. Безпалько, М. Буянов, В. Степанов, Р. Овчарова та ін.), системний (С. Белічева, А. Капська, Н. Комарова та ін.),

У соціально-педагогічній практиці історично склалися і до цього часу співіснують підходи, в основі яких лежить ставлення до проблеми «діти вулиці» та стратегії її вирішення:

- підхід заборони (контролю) передбачає усунення безпритульності як явища через примусове вилучення підлітків з вулиці (рейди міліції, влаштування дітей у притулки) та через штучне звуження середовища життєдіяльності безпритульних (закриття підвалів, горищ та ін.). Одночасно з цим діти вулиці активно виключаються із просоціальної сфери, не допускаються у місця проведення масового дозвілля, магазини, лікарні. Таким чином відбувається соціальна ексклюзія дитини вулиці, внаслідок чого вона перестає грати типові для свого віку ролі (учень, син, сусід), набуваючи статусу маргінала. Заходи забороняючого підходу ведуть до формування як неприйняття вуличними дітьми більшості ресоціалізаційних програм, так і їхнього споживацько-агресивного ставлення до інституційної сфери соціуму;
- підхід підтримки (нейтралізації) базується на визнанні соціальних відхилень неминучим явищем, пов'язаним із закономірностями розвитку суспільства та окремої особистості і спрямовує зусилля суспільства не стільки на подолання девіантної поведінки, скільки на попередження та зменшення її негативних наслідків. Відповідно до підтримуючого підходу відбувається розуміння суспільством проблем дітей вулиці, надання їм посиленої допомоги та підтримки.

Суб'єктами профілактики явища «діти вулиці» виступають державні органи й установи, громадські організації, бізнес-організації, заклади освіти і виховання. Окрім того, розрізняють спеціалізовані та неспеціалізовані суб'єкти профілактики. До неспеціалізованих суб'єктів, які здійснюють профілактичні функції щодо дитячої бездоглядності та безпритульності, належать навчальні та позашкільної заклади, спортивні товариства, клуби за інтересами. Профілактична функція для них є другорядною. Спеціалізованими суб'єктами профілактики дитячої бездоглядності та безпритульності є державні органи та установи і громадські організації, діяльність яких безпосередньо спрямована на профілактику дитячої бездоглядності та безпритульності: служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кримінальна міліція у справах дітей, органи освіти і охорони здоров'я, громадські організації. Вони покликані забезпечити проведення різноманітних профілактичних заходів, виступаючи при цьому як їхні безпосередні організатори і виконавці. Оптимальним для налагодження системи профілактичної роботи є залучення їх до структурної моделі профілактики, яка базується на інтеграції інституцій соціально-педагогічної допомоги та підтримки неповнолітніх (дод. 1)

Тема № 4

ТЕХНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ВУЛИЦІ

1. Значення технологізації у соціально-педагогічній діяльності.
2. Соціально-педагогічні технології профілактичної роботи з дітьми вулиці.

Матеріали до заняття

Науковці наголошують, що технологізація соціального простору нині виступає як чинник забезпечення соціального функціонування суспільства, при цьому соціальні технології значною мірою є інтелектуальним ресурсом, використання якого дозволяє не тільки вивчати та передбачати соціальні зміни, але й активно впливати на процес соціального розвитку суспільства, отримувати прогнозований соціальний результат. Соціальна технологізація – це процес оптимізації соціуму, усунення його розбалансованості, активний вплив на розвиток соціальних систем шляхом використання соціальних технологій. Водночас технологізація виступає основою для концептуального й проектувального освоєння різноманітних галузей і аспектів соціальної діяльності. Вона дозволяє: аналізувати і систематизувати на науковій основі практичний досвід і його використання; комплексно

вирішувати соціальні проблеми; знижувати вплив несприятливих обставин; оптимально використовувати наявні ресурси; створювати сприятливі умови для розвитку людини.

До того ж, як зазначає С. Харченко, соціально-педагогічна діяльність просто приречена бути технологічною, бо в умовах обмежених соціальних ресурсів, великої кількості соціальних проблем, протиріч й багатогранності основних об'єктів соціальної педагогіки – по-перше, людини й, по-друге, процесу соціалізації – соціально-педагогічний вплив і взаємодія можуть бути ефективними за умови послідовності та професійності підходів, які не виключають, а втілюють загальну гуманну спрямованість і гуманітарний зміст діяльності.

Наразі теоретичні засади соціально-педагогічних технологій знаходяться на етапі свого становлення, тому поки що не існує єдиного визначення цього поняття. Аналіз праць різних науковців (Т. Алексеєнко, М. Галагузова, Л. Завацька, І. Зверева, А. Капська, Л. Мардахаєв, В. Нікітін, С. Харченко) показав, що соціально-педагогічні технології розглядаються як:

- теоретичне обґрунтування послідовності соціально-педагогічної діяльності;
- послідовність дій соціального педагога з конкретною категорією клієнтів;
- майстерність, мистецтво у практичній соціально-педагогічній діяльності.

Під соціально-педагогічними технологіями профілактичної роботи з дітьми вулиці слід розуміти комплекс послідовно впроваджуваних дій та процедур, результатом яких має стати оптимізація соціальної ситуації дитини вулиці.

Однією із ефективних технологій соціально-педагогічної профілактичної роботи з дітьми вулиці є раннє втручання, яке одночасно може розглядатися і як стратегія. Втручання – це комплекс дій, спрямованих на досягнення результату, отже, це загальний підхід до процесу надання допомоги. Він передбачає перспективне планування і подальші дії (у тому числі негайні), спрямовані на отримання позитивного результату. Стратегії втручання покликані допомогти індивідам змінити своє життя та покращити середовище їхнього існування.

Характеризуючи особливості соціально-педагогічної профілактичної роботи з дітьми вулиці, можна використовувати поняття «профілактична інтервенція», маючи на увазі цілеспрямований вплив на цільову групу профілактики з метою зміни її ставлення до проблеми і подолання притаманних їй представникам суб'єктивних факторів (уявлення, погляди, переконання, мотиви, звички, інтереси, стереотипи поведінки, ціннісні орієнтації), які призводять до проблеми. Такий профілактичний вплив повинен базуватися на принципі випереджаючої допомоги, який полягає у пропонуванні соціальним педагогом допомоги дитині першим, а не в

очікуванні її самостійного звернення, що сприяє профілактиці негативних явищ на ранніх стадіях.

Профілактична інтервенція буде ефективною лише за умови систематичного комплексного використання різних методів профілактики (тренінг, бесіда, групова дискусія, диспут, відеолекторій, рольова гра, соціальна реклама) разом з діяльністю, спрямованою на створення умов для повноцінної життєдіяльності та самореалізації вуличних дітей. Як правило, профілактична інтервенція здійснюється за допомогою інформування представників цільової групи та залучення їх до певних видів діяльності і застосовується у соціальній вуличній роботі.

Технологія соціальної вуличної роботи – це сукупність організаційних форм та методів соціальної та соціально-педагогічної роботи, що здійснюється в умовах соціального середовища вулиці. Головною умовою вуличної соціальної роботи є створення та забезпечення можливості для бездоглядних і безпритульних дітей користуватися послугами фахівців, які покликані їм допомогти як професіонали.

Досить ефективною технологією, що застосовується у соціальній вуличній роботі, є метод «рівний-рівному» (*peer-education* – англ. *peer* – рівний та *edu* – освіта), який визначається як засіб передачі достовірної, соціально значущої інформації під час неформального або особливим способом організованого спілкування в соціальній групі людей, рівних за якоюсь певною ознакою (вік, інтереси, цінності, потреби, проблеми тощо). Метод «рівний – рівному» передбачає об'єднання людей у групи за якимись спільними ознаками з метою забезпечення їх точною інформацією й спростування розповсюджених помилкових поглядів, стереотипів, а також для того, щоб допомогти їм розвинути навички, які необхідні для ефективною адаптації та інтеграції в соціумі.

Ключовою соціально-педагогічною технологією профілактичної роботи з дітьми вулиці ми вважаємо ведення випадку, у межах якої фахівець (та команда спеціалістів) аналізує потреби кожної конкретної дитини, а потім організовує, координує, надає, відстежує та оцінює ефективність наданих послуг, які покликані покращити якість життя конкретної дитини. У цій технології об'єднано і певний моніторинг ситуації, і залучення інших інституцій, і організація координації дій фахівців з метою розв'язання психологічних, міжособистісних, соціальних проблем клієнта, його оточення та реалізується шляхом встановлення безпосередньої взаємодії між соціальним педагогом і клієнтом [289,с.30]. Технології оцінювання (у тому числі оцінки потреб), раннього втручання, роботи з клієнтом, технології надання послуг постають етапами технології ведення випадку, саме тому її можна назвати політехнологічною. До того ж можна говорити про ієрархічність технології, оскільки у ній використовуються у ролі методів технології нижчого порядку.

Як технологія, ведення випадку спрямоване на забезпечення послідовності і доступності послуг з урахуванням відповідності їх інтенсивності до

реальних потреб клієнтів та орієнтації на можливості, наявні ресурси стану системи соціального обслуговування, надання послуг. У процесі ведення випадку фахівці працюють з дитиною і з її батьками, представляють та захищають їхні інтереси в різних установах. Застосування цієї технології дозволяє не лише надати первинну кризову допомогу дитині, яка перебуває у складній життєвій ситуації, а й зробити планомірні кроки до її ресоціалізації.

Тема № 5

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ МІКРОРАЙОНУ МІСТА ТА СКЛАДАННЯ ЙОГО СОЦІАЛЬНОГО ПАСПОРТУ. СТВОРЕННЯ БАНКУ ДАНИХ ЩОДО БЕЗДОГЛЯДНИХ ТА БЕЗПРИТУЛЬНИХ ДІТЕЙ У МІСТІ

1. Складові соціального паспорту мікрорайону.
2. Метод картування у зборі інформації про дітей вулиці.

Матеріали до заняття

Соціально-педагогічне вивчення мікрорайону міста є підґрунтям для соціально-профілактичної роботи, оскільки на основі його планується та прогнозується подальша діяльність. Розповсюдженою формою, що складається за результатами вивчення мікрорайону, є його соціально-педагогічний паспорт. Загалом складання паспорту показує реальний стан проблеми та можливі ресурси для її розв'язання.

Основними аспектами, на які слід звернути увагу при складанні соціального паспорту, мають бути:

- інституційна та матеріальна база мікрорайону та можливості їх використання для організації профілактичної роботи з дітьми вулиці;
- місця дислокації бездоглядних та безпритульних дітей;
- джерела негативних факторів впливу на них;
- доросле населення мікрорайону, характеристика місцевої громади;
- характеристика сімей мікрорайону, їх соціалізуючого та виховного потенціалу;
- характеристика дітей, які проживають у мікрорайоні: кількість, поведінка, стан здоров'я, сімейна ситуація.

Суттєву допомогу при складанні соціального паспорту мікрорайону можуть надати класні керівники. Також можна провести різноманітні опитування учнів та їхніх батьків. Маючи соціально-педагогічні паспорти мікрорайонів, можна говорити про ситуацію щодо проблеми «діти вулиці» у місті.

Ще одним методом збору інформації щодо дітей вулиці є метод картування, який можна розглядати як етап вуличної роботи. Картування, тобто визначення місць перебування (проживання та проведення часу) дітей вулиці слід вести постійно, оскільки цей контингент неповнолітніх дуже мобільний, їх маршрути весь час змінюються.

При проведенні картування спочатку слід скласти перелік місць, у яких неодмінно чи потенційно можуть перебувати діти вулиці. Такими місцями можуть бути транспортні вузли, торговельні центри та ринки, парки культури, підземні переходи тощо. Додаткову інформацію можна отримати від працівників міліції. Отримана інформація доповнюється власними спостереженнями тих фахівців, які проводять картування, та дітьми, виявленими у процесі його проведення.

Подальша робота у картуванні стосується методичної та систематичної перевірки, опису виявлених місць, у яких перебувають бездоглядні та безпритульні діти – «сайти», «тусовки». Необхідно також вивчити «сайт» дітей вулиці: склад групи, їх інтереси, особливості поведінки, заняття.

Тема № 6

ПЛАНУВАННЯ СПІЛЬНОЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦЯМИ ШКОЛИ, ВІДДІЛУ СОЦІАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТА ПРИТУЛКУ

1. Визначення ролі та функцій кожного учасника взаємодії соціально-профілактичної роботи з бездоглядними та безпритульними дітьми.
2. Вихід спеціалістів у сім'ю.

Матеріали до заняття

Презентація представниками різних інституцій (загальноосвітньої школи, відділу соціально-профілактичної роботи з дітьми, притулку), присутніх на семінарі, бачення власної ролі у процесі профілактичної роботи з дітьми вулиці.

Планування спільної соціально-профілактичної роботи повинне включати такі напрями:

1. Діагностика учнів – анкетування, тестування, аналіз медичних карток дітей, складання бази даних щодо категорії бездоглядних та безпритульних дітей, виявлення становища дитини у класі та сім'ї, визначення кола спілкування дитини, акція «Діти вулиці» (виявлення дітей, які самовільно залишили сім'ю, дитячі заклади, бродяжать), виявлення учнів, схильних до пропусків занять, делінквентної та адиктивної поведінки.

2. Психолого-педагогічний супровід бездоглядних та безпритульних дітей – залучення дітей до гурткової роботи у клубах за місцем проживання, надання педагогічної підтримки дітям та їх сім'ям, організація

роботи міждисциплінарного консиліуму для ведення кожного конкретного випадку, впровадження програм формування превентивного потенціалу («Превенція»)

3. Просвітницька робота – підготовка інформаційних матеріалів, організація та проведення тематичних батьківських зборів, бесід, класних годин, лекторіїв, проведення консультацій для батьків щодо проблем, пов'язаних з виховною та навчальною діяльністю дітей, організація семінарів для класних керівників, вихователів.

4. Експертно-волонтерська діяльність – організація Ресурсного центру та Волонтерського відділу на базі відділу соціально-профілактичної роботи з дітьми, оцінювання результатів спільної роботи.

Важливим аспектом забезпечення впровадження окреслених напрямів профілактичної роботи є готовність фахівців соціальної сфери, що розглядається як активність особистості, інтегративним показником якої є включення у процес соціально-педагогічної роботи. Визначаючи професійну готовність до профілактичної роботи з дітьми вулиці, слід назвати її складові: теоретична (наявність необхідних знань про сутність феномена «діти вулиці», причини його поширення, зміст та особливості організації профілактичної роботи з бездоглядними та безпритульними дітьми); практична (наявність умінь та навичок організації профілактичної роботи з дітьми вулиці, використання соціально-педагогічних технологій, надання педагогічної підтримки дітям вулиці); особистісно-психологічна (стійка мотивація щодо допомоги дітям вулиці; зміна установки від байдужого, подекуди агресивного, звинувачувального ставлення до бездоглядних та безпритульних дітей на розуміння соціальної ситуації особистості, яка опинилася у складних життєвих обставинах; установка на співпрацю та формування довірливих стосунків з дітьми; розвиток емпатії, прийняття, конгруентності, креативності, сугестивності, здатності до рефлексії).

Необхідним етапом у профілактичній роботі є взаємодія з сім'єю, залучення її до вирішення проблеми. Учасникам пропонується рольова гра, у якій вони повинні показати знайомство, встановлення контакту з сім'єю, де один із батьків зловживає алкоголем, чи сім'єю, де виявлено ознаки жорстокого поводження з дитиною. Після проведення рольової гри аналізуються проблемні моменти, помилки у процесі встановлення контакту з сім'єю. Прикладами помилок є такі: «вхід до стуку», «у вас проблеми», «оцінювання сім'ї», «форсування подій», «дитина як заручник», «відсутність слухання», «провокування сім'ї», «стирання меж», «зштовхування членів сім'ї між собою», «провокування ситуації», «добра сусідка», «досє на сім'ю», «повноцінні члени суспільства», «формування у дитини негативного образу батьків», «маніпулювання допомогою» (А. Кочубей, Н. Умарова).

Тема № 7

ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА БЕЗДОГЛЯДНИХ ТА БЕЗПРИТУЛЬНИХ ДІТЕЙ, ЇХНІХ БАТЬКІВ

1. Теоретичні аспекти педагогічної підтримки бездоглядних та безпритульних дітей.
2. Відпрацювання навичок встановлення контактної взаємодії (Л. Філонов), педагогічного професійного технологічного алгоритму (Н. Щуркова), тренування здатності до сприйняття та розуміння поведінки дитини.

Матеріали до заняття

Власне підтримка виступає як «надання допомоги». Якщо допомога – це певна система заходів, реалізація яких має на меті принести полегшення будь-кому у чомусь, то підтримка є безпосередньою реалізацією цієї системи заходів, тобто діяльністю з надання допомоги. Поняття «педагогічна підтримка» визначається як надання допомоги у ситуації виникнення труднощів для того, щоб людина навчилася самостійно вирішувати власні проблеми, пізнавати себе та приймати навколишнє середовище; соціально-педагогічна діяльність, що спрямована на створення умов для успішної соціокультурної адаптації та самореалізації особистості дитини. Відповідно предметом педагогічної підтримки є процес спільного з дитиною визначення її власних інтересів, цілей, можливостей та способів подолання проблем, які заважають їй зберегти людську гідність та самостійно досягти бажаних результатів у навчанні, самовихованні, спілкуванні, способі життя. Ключове слово теорії педагогічної підтримки – «проблема дитини».

Реалізація педагогічної підтримки передбачає повагу до особистості дитини, яка проявляється завдяки знанню соціальним педагогом її індивідуальних особливостей, вияву довіри, доброти, чуйності, співчуття в емпатійному ставленні до дитини як індивідуальності та опорі на зусилля дитини при вирішенні життєвих завдань. У педагогічній підтримці засобами спілкування соціального педагога з дитиною виступають не настанови та заборони, а врахування її позиції. Таким чином, педагогічна підтримка – це безпосереднє вираження гуманістичної позиції соціального педагога у взаємодії з дитиною.

Успішність педагогічної підтримки у роботі з дітьми вулиці можлива при дотриманні таких умов:

- згода дитини на отримання допомоги і підтримки: вона або сама шукає допомогу, або не відкидає її. Безумовна підтримка здійснюється у разі небезпеки для життя та здоров'я дитини (жорстоке поводження з дитиною);
- пріоритет вирішення власних проблем належить дитині. Роль соціального педагога у цьому процесі полягає у створенні

необхідних умов, допомогі усвідомити сутність проблеми, пошуку і пропозиції дитині варіантів вирішення проблеми (фасилітація);

– дотримання принципу конфіденційності, доброзичливе, безоцінне ставлення, що дуже важливо для встановлення довірливих відносин з дитиною вулиці;

захист прав та інтересів дитини незалежно від її соціальної ситуації.

Для надання адресної педагогічної підтримки необхідно діагностувати показники соціального благополуччя, емоційного стану дитини (дод. 2).

У процесі здійснення педагогічної підтримки надається систематична індивідуальна допомога дитині вулиці, що передбачає застосування різних методів, прийомів, технік і визначається індивідуальними потребами дитини: створення допомагаючих стосунків (К. Рорджерс), ситуації успіху (А. Белкін, В. Сухомлинський), педагогічний професійний технологічний алгоритм (Н. Щуркова), методика встановлення контактної взаємодії (Л. Філонов), бесіда з метою надання просоціального спрямування «вуличному досвіду» дитини (О. Селіванова), наставництво, дискурсивна система особистісного діалогу у системі «вихователь-вихованець» (І. Бех), прийоми інтеракції, тактики соціально-педагогічного супроводу (І. Трус) та ін.

Учасники семінару знайомляться із методикою встановлення контактної взаємодії (Л. Філонов) та педагогічним професійним технологічним алгоритмом (М.Щуркова), що пропонується їм як роздатковий матеріал (дод. 3). У малих групах (по 3-4 особи) треба показати застосування пропонованих методик для конкретної проблемної ситуації.

Варіанти проблемних ситуацій

1. Ви зустрічаєте на вулиці дитину, яка у цей час має перебувати у школі. Вона поводить себе знервовано, грубо.

2. Дівчинка весь час конфліктує з однокласниками, почала пропускати уроки.

3. Хлопчик зухвало себе поводить, ігнорує норми та правила перебування у закладі.

Вправи на тренування здатності до сприйняття та розуміння поведінки дитини

– Учасники по черзі називають 7-8 позитивних рис характеру, якостей дитини з ускладненою поведінкою.

– Учасники по черзі описують стан невдоволення, розчарування дитини спочатку вербально, потім письмово, а потім малюють його і виражають у діях.

– Учасники працюють в парах. Вони розповідають один одному останній неприємний інцидент взаємодії з дитиною чи її батькам, при цьому треба визначити 7-8 причин даного явища.

Тема № 8

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З ГІПЕРАКТИВНИМИ, ТРИВОЖНИМИ, АГРЕСИВНИМИ ДІТЬМИ

1. Гіперактивні діти: основні проблеми та поради для їх вирішення.
2. Особливості роботи з тривожними дітьми.
3. Особливості роботи з агресивними дітьми.

Матеріали до заняття

Зовнішніми проявами **гіперактивності** є неуважність, імпульсивність, підвищена рухова активність. Часто з гіперактивністю пов'язані проблеми взаємовідносин з оточуючими, проблеми у навчанні, низька самооцінка. При цьому рівень інтелектуального розвитку дітей не залежить від ступеня гіперактивності і може перевищувати показники вікової норми. Перші прояви гіперактивності спостерігаються у віці до 7 років і частіше зустрічаються у хлопчиків, ніж у дівчаток.

В основі синдрому гіперактивності лежить мінімальна мозкова дисфункція (ММД), наявність якої визначає лікар-невропатолог після проведення спеціальної діагностики. При необхідності призначається медикаментозне лікування.

Американські психологи П. Бейкер та М. Алворд визначили критерії виявлення гіперактивності у дитини:

Дефіцит активної уваги

1. Непослідовна, їй важко тривалий час утримувати увагу.
2. Не слухає, коли до неї звертаються.
3. З великим ентузіазмом береться за завдання, але так і не завершує його.
4. Відчуває труднощі у саморганізації.
5. Часто губить речі.
6. Уникає нудних та таких, що вимагають розумових зусиль, занять.
7. Часто забуває.

Рухова розгальмованість

1. Постійно крутиться.
2. Виявляє ознаки стурбованості (стукає пальцями, рухається у кріслі, бігає).
3. Спить набагато менше, ніж інші діти, навіть немовлям.
4. Дуже говірка.

Імпульсивність

1. Починає відповідати, не дослухавши питання.
2. Не здатна дочекатися своєї черги, часто втручається, перебиває.

3. Погано зосереджує увагу.
 4. Не може дочекатися винагороди (якщо між дією та винагородою є пауза).
 5. Не може контролювати та регулювати свої дії. Поведінка слабо контролюється правилами.
 6. При виконанні завдань поводить себе по-різному і показує різні результати (на деяких заняттях дитина спокійна, на інших – ні, на одних успішна, на інших – навпаки).
- Якщо у віці до 7 років проявляються хоча б 6 із перерахованих ознак, можна вважати, що дитина гіперактивна.

Рекомендації щодо роботи з гіперактивними дітьми:

1. Виховуючи гіперактивну дитину, уникайте крайнощів: прояв надмірного жалю, всездозволеності та постановка перед дитиною підвищених вимог, які вона не може виконати. Краще встановити правила і систему заохочень та покарань.
2. Намагайтеся спілкуватися з дитиною спокійно і тихо, зведіть до мінімуму заборони і слова «ні», «не можна». Виключіть зі свого мовлення слова-негативізму типу «не крутисся, я з тобою розмовляю», «ти що, глухий, скільки можна говорити!».
3. Дотримуйтеся «позитивної моделі» виховання. Уникайте надмірної пунктуальності, жорстокості покарань, завжди хваліть дитину, коли вона цього заслуговує.
4. Проводьте заняття з гіперактивною дитиною на початку дня. Діліть роботу на короткі, але частіші періоди. Використовуйте фізкультхвилинки. Будьте експресивним, драматичним педагогом. Використовуйте тактильний контакт (елементи масажу, доторкування). Давайте чіткі конкретні інструкції.
5. Займаючись з дитиною, давайте їй лише одне завдання на певний проміжок часу, щоб вона могла його завершити. Це стосується і відпрацювання певних навичок – посидючості, уважності, на що може піти 2-4 тижні.
6. При поясненні якогось завдання використовуйте зорову стимуляцію (малюнки, репродукції).
7. Особливо заохочуйте дитину за всі види діяльності, що вимагають концентрації уваги, посидючості. Робіть це відразу, не відкладаючи на потім.
8. Дотримуйтеся чіткого режиму дня і терпляче вимагайте його дотримання від дитини, особливо режиму сну.
9. Обмежуйте перебування дитини у великих компаніях. Не провокуйте дитину на гучні ігри з іншими дітьми (ідеальний варіант, коли дитина грає ще з однією дитиною, але не більше).

10. Підтримуйте спокійну атмосферу, не можна сваритися, грубо розмовляти у присутності дитини. Подбайте про робоче місце дитини, воно має бути тихим та спокійним.

11. Кожного дня ставте перед дитиною конкретну мету, яку вона має досягти. Обов'язково похваліть її за виконання.

12. Привчіть дитину до занять фізкультурою, спортом, прогулянок на свіжому повітрі, рухливих ігор. Допоможіть знайти їй якесь захоплення, хобі. Однак переобтяжувати дитину заняттями у гуртках, іншими видами діяльності не варто, особливо тими, де є значне навантаження на пам'ять та увагу, а також у випадках відсутності у дитини задоволення від занять.

Тривожність – індивідуальна психологічна особливість, що полягає у підвищеній схильності відчувати стурбованість у різних життєвих ситуаціях, у тому числі у таких, які до цього не спонукають.

Б. Кочубей та Є. Новикова вважають, що тривожність розвивається внаслідок наявності у дитини внутрішнього конфлікту, який може бути викликаний:

1. Суперечливими вимогами батьків чи вчителів. Наприклад, батьки не пускають дитину у школу через погане самопочуття, а вчитель ставить двійку у журнал і сварить дитину за пропуск уроків у присутності інших дітей.

2. Неадекватними вимогами (частіше завищеними). Наприклад, батьки неодноразово повторюють дитині, що вона неодмінно має бути відмінником, не можуть і не хочуть змиритися з тим, що син чи дочка отримує у школі не лише «12» і не є найкращим учнем класу.

3. Негативними вимогами, які принижують дитину, ставлять її у залежне становище. Наприклад, вчитель каже дитині: «Якщо ти розповіси, хто погано себе поведив, коли мене не було, я не розповім мамі, що ти побився».

Фахівці вважають, що у дошкільному і молодшому шкільному віці більше тривожні хлопчики, а після 12 років – дівчатка. При цьому дівчат більше хвилюють взаємовідносини з іншими людьми, а хлопців – насильство і покарання. Здійснивши якийсь негативний вчинок, дівчатка хвилюються, що мама чи вихователь погано про них подумає, а подружки відмовляться гратися з ними. У такій же ситуації хлопчики скоріш за все будуть боятися, що їх покарають дорослі чи поб'ють однолітки.

Критерії виявлення тривожної дитини (П. Бейкер та М. Алворд).

1. Постійна стурбованість.
2. Труднощі у концентрації уваги.
3. М'язове напруження (наприклад, м'язи обличчя, шиї).
4. Дратівливість.
5. Порушення сну.

Можна вважати, що дитина тривожна, якщо хоча б один із цих критеріїв постійно проявляється у її поведінці.

Спеціалісти радять проводити роботу з тривожними дітьми у трьох напрямках:

1. Підвищення самооцінки. Цьому сприяють щирі схвалення. У будь-якій ситуації можна знайти привід, щоб похвалити дитину. Необхідно якомога частіше звертатися до дитини по імені.

2. Навчання дитини стримувати себе у хвилюючих ситуаціях. Бажано залучати дитину до спільного обговорення проблеми. Можна попросити це намалювати. Ні в якому разі не можна порівнювати досягнення дітей, краще порівнювати теперішні результати дитини з минулими. Якщо у дитини виникає тривога при виконанні навчальних завдань, не рекомендується проводити будь-які види робіт на швидкість. Звертаючись до тривожної дитини з проханням, бажано встановити контакт очей. Спільне з дорослим читання казок та історій навчить дитину виражати словами свою тривогу та страх (бібліотепапія). Навіть якщо вона не приписує їх собі, а головному герою, це допоможе зняти емоційне навантаження внутрішнього переживання і заспокоїть дитину. Дуже корисні у роботі з тривожними дітьми рольові ігри. Ігри, у яких лялька дорослого виконує роль дитини, а лялька дитини – роль дорослого, допоможуть дитині виразити свої емоції. Тривожні діти бояться рухатись, а саме у рухливій грі (війна, козаки-розбійники) дитина може пережити і сильний страх і хвилювання, це допоможе їй зняти напруження у реальному житті.

3. Зняття м'язового напруження. Для цього слід використовувати ігри із застосуванням тілесного контакту, вправи на релаксацію, техніки глибокого дихання, масаж чи просто розтирання тіла. Можна влаштувати імпровізований маскарад, шоу. Участь дитини допоможе їй розслабитись. А якщо маски та костюми будуть приготовані власними руками дитини, гра принесе ще більше задоволення.

Агресія – це мотивована деструктивна поведінка, що суперечить нормам і правилам існування людей у суспільстві, що приносить шкоду об'єктам нападу (істотам та неістотам), фізичну та моральну шкоду людям чи викликає у них психологічний дискомфорт (негативні переживання, стан страху та ін.). Агресія може бути фізичною (виражатися у бійках, поломці речей) та вербальною (сварки, образи інших).

Агресивні діти потребують розуміння та підтримки, тому головне завдання соціального педагога – не поставити точний діагноз, а надати посильну і своєчасну допомогу дитині.

Критерії визначення агресивності дитини (М.Алворд та П.Бейкер):

1. Часто втрачає контроль над собою.
2. Часто сперечається, свариться з дорослими.
3. Часто відмовляється виконувати правила.
4. Часто спеціально дратує людей.
5. Часто звинувачує інших у своїх помилках.
6. Часто сердиться і відмовляється робити що-небудь.

7. Часто заздрисний, мстивий.

8. Чутливий, швидко реагує на різні дії оточуючих, які нерідко дратують її.

Констатувати, що дитина агресивна, можна лише у тому випадку, коли не менше, ніж 6 місяців у її поведінці проявлялись хоча б 4 із 8 ознак.

Робота соціального педагога, вихователя з цією категорією дітей, на думку О. Лютової та Г. Моніної, має проводитися у 3-х напрямках:

1. Робота з гнівом. Навчання агресивних дітей допустимим способам вираження гніву (малювання, гра «Обзивалки», «Мішечок (склянка) для криків», гра у м'яч, подушки, рвання газет, малювання гніву у вигляді чудовиська; гра з піском, водою, глиною). Гнів не завжди викликає агресію, але чим частіше дитина відчуває гнів, тим більша ймовірність прояву різних форм агресивної поведінки.

2. Формування у дітей навичок розпізнання і контролю, вмінню володіти собою у ситуаціях, що провокують вибухи гніву. Емоційний світ агресивної дитини небагатий, вона думає, що це всі довкола агресивні. Для тренування навичок розпізнання емоційних станів можна використовувати етюди М.І. Чистякової, вправи Н.Л. Кряжевої, таблиці із зображенням різних емоційних станів. Нехай дитина визначить свій емоційний стан згідно з малюнками, чи навпаки – придумає назви зображеним емоціям. Дітей можна попросити зробити малюки на тему «Коли я гніваюся», «Коли я щасливий». Можна потренуватися перед дзеркалом: хай дитина скаже, який у неї настрій у даний момент, що вона відчуває.

3. Формування здатності до емпатії, довіри. Вважається, що якщо агресор зможе поспівчувати своїй жертві, його агресія наступного разу буде слабшою. Формуванню емпатії може сприяти рольова гра, у процесі якої дитина може поставити себе на місце інших, оцінити свою поведінку зі сторони. Можна розповісти казку з описом конкретної ситуації, а потім обговорити з дитиною різні аспекти поведінки героїв. Подібні бесіди допоможуть дітям усвідомити, як важливо побути на місці суперника чи кривдника для розуміння їхніх вчинків. Навчившись співчувати оточуючим, агресивна дитина може позбавитися підозрливості та нерішучості, які приносять багато неприємностей як дитині, так і її оточуючим. І як наслідок – навчитися брати на себе відповідальність за вчинки, а не перекладати провину на інших.

Як подолати дитячу агресію

1. Необхідно збагнути причини агресивної поведінки. Часто діти сваряться, ображають інших, оскільки хочуть відчувати себе сильнішими чи помститися за якісь образи. Іноді через агресивні прояви вони намагаються привернути увагу дорослих, а іноді хочуть нашкодити іншим, викликати відповідну реакцію. Позитивним може виявитися перетворення агресивних випадів у гумористичну ситуацію, що сприятиме зняттю напруження.

2. Попередити фізичну агресію можна стримуванням: зупинити дитину криком, відвести руку чи стримати за плечі, відволікти дитину. Якщо не виходить попередити агресивну дію, слід показати дитині, що така поведінка абсолютно недопустима, суворо засудивши її, а «жертву» агресії оточити підвищеною увагою та турботою.

3. У випадку руйнівної агресії варто коротко, але однозначно виразити своє негативне ставлення до такої поведінки. Потім можна запропонувати дитині ліквідувати нанесену шкоду і допомогти їй у цьому.

4. Досить часто агресивну поведінку демонструють діти з підвищеною моторною активністю. Вони створюють безлад удома, не можуть пройти повз дітей, щоб когось не штовхнути, смикнути, вдарити. Такі діти завдають багато клопоту дорослим, які часто не знають, як з ними впоратись. Найкращою рекомендацією у даному випадку може бути пошук альтернативної діяльності, на яку б дитина могла спрямувати свою енергію.

5. Вираження дорослими чи дітьми страху перед агресивною поведінкою. Дитині слід дати зрозуміти, що є інші способи прояву сили та привернення уваги, більш приємні з точки зору реакції оточуючих. Таким дітям важливо пережити задоволення від демонстрації нового способу поведінки.

Тема № 9

ПРОФІЛАКТИКА ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ СПЕЦІАЛІСТІВ, ЯКІ ПРАЦЮЮТЬ З ДІТЬМИ ВУЛИЦІ

1. Поняття та фактори професійного вигорання особистості фахівця.
2. Самодіагностика рівня професійного вигорання.
3. Відпрацювання індивідуальних прийомів та методів профілактики професійного вигорання фахівців соціальної сфери, які працюють з бездоглядними та безпритульними дітьми.

Матеріали до заняття

Процес ресоціалізації дітей вулиці у соціумі потребує тривалого часу та значних зусиль від соціальних педагогів. Проблеми, з якими доводиться працювати соціальним педагогам, мають досить широкий спектр: робота з «сайтами» (місцями дислокації) дітей вулиці, вмотивування та залучення неповнолітніх до відділу денного перебування, повернення дітей до навчання, налагодження контактів з батьками, організація вільного часу бездоглядних та безпритульних дітей, надання медичної допомоги бездоглядним та безпритульним дітям та ін.

Синдром професійного вигорання – найнебезпечніша проблема тих, хто працює у сфері «людина-людина», всіх, чия діяльність неможлива без спілкування. Він розглядається як стресова реакція, яка виникає внаслідок

довготривалих професійних стресів середньої інтенсивності. Синдром вигорання включає в себе три основні складові: емоційна виснаженість (відчуття спустошеності і втоми, викликане власною роботою); деперсоналізація (байдуже, негуманне, цинічне ставлення до клієнтів); редукція професійних досягнень (почуття некомпетентності у своїй професійній сфері, усвідомлення власної неуспішності в ній). Синдром професійного вигорання у діяльності соціального педагога може розпочатися після 2-4 років від початку професійної діяльності.

Фактори, що впливають на появу синдрому професійного вигорання у соціальних педагогів, які працюють з дітьми вулиці:

Специфічні фактори:

- відсутність чіткого визначення категорії «діти вулиці», «бездоглядні» та «безпритульні діти», внаслідок чого складно визначити контингент неповнолітніх, що можуть перебувати у відділі;
- неможливість спланувати роботу аутріч-служби, адже важко передбачити кількість дітей у певний день у певному місці;
- складність налагодження співпраці з батьками, вмотивування їх до роботи. До того ж, немає чітко визначених функцій соціальних педагогів у взаємодії з батьками;
- недостатність практичних навичок у роботі з дітьми вулиці та їх батьками;
- відсутність методичного забезпечення у роботі (особливо груповій) з бездоглядними дітьми.

Організаційні фактори:

- необхідність ведення значної кількості звітної документації, що часто має дублюючий характер;
- повторюваність певних функціональних обов'язків у різних спеціалістів;
- організаційна невизначеність щодо взаємодії з ЦСССДМ, загальноосвітніми школами, притулками для дітей, громадськими організаціями та громадою;
- відсутність морального заохочення в організації.

Загальнопрофесійні фактори, що властиві соціально-педагогічній діяльності взагалі:

- бажання побачити, відчувати результат своєї діяльності якомога швидше;
- невміння визначати межі у професійній емпатії;
- неможливість розмежування Я-особистісного від Я-професійного.

Постійне виконання своєї професійної ролі, перенесення її в інші сфери життя унеможлиблює вихід з неї, що негативно позначається на емоційному самопочутті соціального педагога.

Індивідуальні прийоми та методи протистояння професійному вигоранню:

- *позитивне мислення*, що починається з позитивного налаштування на новий день, практика подяки собі, оточуючим за конкретні речі у письмовій формі чи подумки («метод +»);

- *підвищення самооцінки* (у тому числі професійної), зниження критичності. За допомогою внутрішнього діалогу доречно здійснювати самохвалення за результативну діяльність, самонавіювання («Моя робота приносить мені задоволення», «Своєю роботою я приношу радість і користь іншим людям, вношу гармонію у їх життя»);

- *здійснення професійної рефлексії*, яку характеризують як механізм, що визначає ставлення фахівця до самого себе як до суб'єкта професійної діяльності та дозволяє побачити себе у конкретній робочій діяльності.

Завдяки професійній рефлексії спеціалісту вдається вийти зі стану своєрідного «занурення у професію» й подивитися на неї під іншим кутом зору. За допомогою професійної рефлексії відбувається самосупервізія;

- *вміння ставити бар'єри у професійній емпатії*. Цьому сприяє формування емоційної гнучкості соціального педагога, яка визначається як оптимальне поєднання емоційної чуйності та емоційної стійкості, що є якістю психіки, завдяки якій спеціаліст здатен здійснювати необхідну діяльність у складних емоційних ситуаціях;

- *робота з тілом*. Стрес, якщо з ним не працювати, залишається в тілі і може виявитися як симптом на фізичному, розумовому і емоційному рівні. Фізичні вправи, заняття спортом сприяють зняттю «зажимів», які виникають у тілі внаслідок стресів;

- *заняття цікавою справою, яка приносить позитивні емоції* (музика, театр, вишивка, флористика, гербарій, дизайн, екстремальні захоплення тощо).

Тема № 10 СУПЕРВІЗІЯ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ ВУЛИЦІ

1. Значення супервізії у соціально-профілактичній роботі з дітьми вулиці.
2. Розгляд випадків.

Матеріали до заняття

Супервізія – це метод керування і консультування персоналу, спрямований на забезпечення ефективності і якості виконання соціально-педагогічної роботи з різними групами і категоріями людей з метою її кращої координації.

Це заняття можна проводити у формі «круглого столу» з розглядом конкретних ситуацій. Учасникам пропонується згадати основні потреби

сім'ї, функції, які вона має виконувати, та показники (індикатори), які свідчать про їх виконання. Для наочності можна побудувати таблицю, у заповненні якої беруть участь всі учасники («мозковий штурм»). У результаті таблиця може мати такий вигляд (табл. 1).

Таблиця 1

Потреби сім'ї	Функції сім'ї	Індикатори
Матеріальні	Економічна	Сплата комунальних рахунків, наявність зарплати
Продовження роду	Репродуктивна	Наявність дітей та їх кількість
Сімейне дозвілля	Рекреативна	Сімені свята, традиції, спільний відпочинок
Емоційна підтримка	Психологічна, духовна	Задоволення у емоційній сфері
Організація спільного побуту	Побутова	Розподіл обов'язків, умови проживання
Соціалізація дитини у суспільстві	Первинного соціального контролю	Соціалізованість дітей
Потреба у вихованих, здорових нащадках	Виховна, оздоровча	Виховані, здорові діти
Сексуальне задоволення	Сексуальна	Задоволення у сексуальній сфері, виконання подружнього обов'язку

Після цього учасникам пропонуються для розгляду ситуації, які вони у малих групах мають проаналізувати і запропонувати шляхи вирішення проблем.

Аналіз ситуацій доречно провести за такою схемою (табл. 2).

Таблиця 2

Порушені функції сім'ї	Тип сім'ї	Ресурси		План дій
		Сім'ї	Наші	

Кожна група представляє аналіз ситуації з подальшим обговоренням її всією групою, доповненням, уточненням певних моментів плану дій.

Варіанти ситуацій Випадок 1

В. (12 років) живе з бабусею по материнській лінії. Бабуся звернулася до соціального педагога у зв'язку з агресивною поведінкою онука.

Батьки хлопчика розведені. Батько після розлучення живе своїм життям, часу дитині не приділяє взагалі. Вважає, що у всіх труднощах винна колишня дружина та теща.

Мати також майже не займається вихованням хлопчика. Вона у свою чергу у всьому звинувачує колишнього чоловіка і вважає, що вихованням повинен займатися він. Факт, що дитина весь час проводить у бабусі, вважає нормальним, навіть задоволена, що їй не доводиться займатися дитиною.

Бабуся вважає онука психічно нездоровим, не дивлячись на переконання лікарів про адекватність дитини. Коли хлопчику було 9 років, бабуся його відправила до психіатричної лікарні.

Хлопця весь час б'ють за поведінку, яка, на думку бабусі, є поганою. Трапився випадок, коли бабуся прив'язала хлопця до батареї. Дитині весь час говорять, що вона погана, гірша від інших, сором для сім'ї. коли відбувається чергова сварка, і хлопчик проявляє агресію, бабуся може викликати міліцію, що та його забрала.

Випадок 2

Тринадцятирічна дівчинка регулярно тікає з дому. Є підозри, що вона піддає своє життя ризику. Вона вже двічі намагалася покінчити життя самогубством. Батько дівчинки почав наглухо закривати двері та вікна, намагаючись утримати її від втеч.

Батьки розлучені. Чоловік виховує 2-х дітей. Матеріальний достаток невисокий, соціальну допомогу на дітей не оформлено.

Випадок 3

Дівчинка (12 років) має батька та матір (громадянський шлюб), які офіційно ніде не працюють, а час від часу підробляють у будівельній бригаді. Батьки постійно зловживають алкоголем, внаслідок чого дитина постійно знаходиться без догляду. Під час медичного обстеження дівчинки виявлено ряд хвороб (педикульоз, гіповітаміноз, хронічний гайморит).

Іншим варіантом проведення супервізії є робота балітовських груп. Таке заняття починається з питання ведучого: «Хто хоче представити на розгляд свій випадок?». Розповідь відбувається у довільній формі, не обмежується у часі, а ведучий має слідувати, щоб того, хто розповідає, не перебивали. На цьому етапі ведучий і члени групи уважно стежать за поведінкою і емоційними реакціями розповідача, роблять записи для подальшого обговорення. На завершення розповідач формулює питання до групи, які слід записати на дошці чи планшеті, оскільки всі учасники групи звертатимуться до них. Робота балітовської групи центрована на взаємовідносинах у сім'ї, ресурсах для вирішення проблеми, а не на особистісних особливостях членів сім'ї.

На наступному етапі всі учасники по черзі ставлять уточнюючі питання розповідачу, але ні в якому разі не заміняють їх порадами і

груповою дискусією. На цьому етапі найголовніше – довідатися якомога більше про випадок, з'ясувати необхідні деталі. У цей час і для самого розповідача виявляються такі нюанси і нові варіанти вирішення проблеми, на які він раніше не звертав уваги чи взагалі не усвідомлював їх. Після того, як всі учасники отримали можливість поставити питання, ведучий уточнює питання, поставлені розповідачем. При цьому у разі втрати актуальності для розповідача вони можуть бути дещо змінені.

Потім всім учасникам обговорення пропонується по колу дати свої відповіді на всі поставлені питання. Тепер учасники мають давати відповіді на всі питання розповідача. Заохочуються вільні асоціації «аналогічного випадку». Важливо не допускати висловів типу: «Я теж так думаю, як...» або «Я не знаю, що говорити, вже все сказано». Залежно від особливостей учасників групи її ведучий може організувати дискусію.

На завершення ведучий узагальнює відповіді групи, висловлює власне бачення випадку, припущення про причини труднощів, які виникли у розповідача, після чого дякує йому за представлений випадок, а учасникам групи – за підтримку. Робота балінтовської групи може закінчуватися обговоренням кожного із учасників своїх почуттів і вражень.

ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ ПРЕВЕНТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДІТЕЙ ВУЛИЦІ

«ПРЕВЕНЦІЯ»

Мета: корекція, формування, розвиток знань, умінь та навичок щодо здорового способу життя, безпечної поведінки, конструктивного спілкування, правових норм.

Завдання:

- виробити у дітей комунікативні навички;
- надати учасникам знання про здоровий спосіб життя, правові норми;
- відпрацювати у дітей навички безпечної поведінки.

Категорія учасників: бездоглядні та безпритульні діти.

Кількість учасників тренінгу: 10-12 осіб.

Тривалість тренінгу: 10 занять (тривалість кожного 90 хв.).

Форма проведення: соціально-психологічний тренінг.

ТЕМАТИКА ЗАНЯТЬ

- Заняття 1.** Познайомимося!
- Заняття 2.** Взаємодія у конфлікті. Вчимося взаєморозумінню.
- Заняття 3.** Здоров'я та здоровий спосіб життя. Статева система людини.
- Заняття 4.** ВІЛ-інфекція: шляхи запобігання, толерантне ставлення до хворих.
- Заняття 5.** Проблема тютюнопаління та алкоголізму.
- Заняття 6.** Проблема наркозалежності, токсикоманії.
- Заняття 7.** Маніпуляція та захист від неї.
- Заняття 8.** Мої права та обов'язки.
- Заняття 9.** Обговорення та аналіз сімейних ситуацій.
- Заняття 10.** Проектна діяльність дітей. Підведення підсумків.

З М І С Т З А Н Я Т Ь

Заняття 1 ПОЗНАЙОМИМОСЯ!

Вправа «А я такий (така)». Кожен учасник має описати себе від імені третьої особи – зовнішність, риси характеру, хобі. У кінці додати фразу: «Так, я такий».

Прийняття правил групи.

Ведучий вітає всіх учасників з тим, що вони беруть участь у роботі такої цікавої групи і пропонує прийняти правила. Учасники висловлюють свої пропозиції, які фіксуються на аркуші паперу і прикріплюються на видному місці.

Варіанти правил:

1. Говорити по черзі (правило піднятої руки).
2. «Тут і зараз» (не розголошувати інформацію один про одного за межами групи).
3. Не ображати один одного, не навішувати ярликів.
4. Приходити вчасно.

Вправа на визначення очікувань учасників. Учасникам пропонується написати на аркуші паперу: «Чому я тут? Чого я очікую від участі у тренінгу?». Відповіді збираються у скриньку.

Вправа «Колаж». Для виконання вправи необхідні журнали, які можна різати, клей, ножиці, листи паперу формату А3. Впродовж 30 хв. учасники мають скласти колажі, що можуть розповісти про них (який я?). Виконані віддаються ведучому, який організовує їх виставку. Ведучий пропонує відвідати виставку видатних художників ХХІ ст., оголошує правила поведінки на виставці: дивитися мовчки, аналізувати і намагатися відгадати, кому належить картина.

Обговорення. Які почуття виникали у автора, коли інші оглядали його роботу, коли він дивився на роботу інших і порівнював зі своєю? Чи завжди співпадають уявлення про автора колажу з тим, яким він виявився насправді? Що нового довідався про себе, про інших?

Вправа «Казкові герої».

Учасникам пропонується згадати трьох своїх улюблених героїв казок чи мультфільмів і записати їх імена. Після цього ведучий пропонує подивитися на записане і оголошує, що перший герой – це що ми про себе думаємо; другий – що думають інші; третій – хто ми є насправді.

Вправа Джеффа. Слід налаштувати учасників на серйозне ставлення до почутих питань. У різних кутках кімнати розміщуються плакати з написами «Так», «Можливо», «Ні». Ведучий стає в центрі кімнати і ставить питання, після чого учасники мають обрати один із варіантів відповіді (так, може бути, ні) і зайняти відповідне місце кімнати. Ведучий запитує, чи хтось хоче висловитися з приводу обраної позиції. Бажаючий піднімає

руку, ведучий кидає йому м'яч, що означає право на відповідь. Після цього той, хто відповідав, може кинути м'яч тому, кого хоче почути. Учасники не мають права критикувати один одного, сперечатися. Вони висловлюють лише свою думку.

Запитання

Чи хотіли б ви змінити свій вік?

Чи обдурюєте ви своїх батьків, дорослих, які вами опікуються?

Чи вірити ви в кохання з першого погляду?

Чи вважаєте ви допустимим секс до весілля?

Чи вважаєте ви, що чоловіча стать – це сильна стать?

Чи вважаєте ви, що ваша сім'я важливіша за друзів?

Чи змогли б ви жити самотньо?

Чи цікавлять вас політичні події у країні?

Вважаю, що смертна кара – це вірно.

Мета виправдовує засоби.

Для мене важливіше якість, ніж кількість.

Чи можливий рай у палатці?

Чи змогли б ви допомогти іншим на шкоду собі?

Як ви вважаєте, чи є у вас комплекси?

Чи згодні ви з прислів'ям: «Один у полі не воїн»?

Вважаю, що недоліки людей так само природно, як дощ, тому ставлюся до них з терпінням.

Не люблю вести світські бесіди.

У всіх неприємностях звинувачую, перш за все, себе.

Ніколи не сумую, навіть якщо і самотній.

Вважаю, якщо людина не може зробити так, щоб їй було добре зараз, то їй ніколи не буде добре.

Я вірю в долю.

Дорослі, як правило, несправедливі до відношенню до дітей.

Краще бути розумним, ніж багатим.

Чи знаєте ви себе повністю?

Здоровій людині безглуздо думати про смерть.

Ви вважаєте, що у більшості випадків праві.

Я знаю, для чого живу.

У мене є заповітна мрія.

Особливу роль у цій вправі відіграє аналіз, завдяки якому учасники мають можливість резюмувати роздуми, які у них виникли, а також отримати зворотній зв'язок. Матеріалом для аналізу є відповіді на такі питання: чи було вам цікаво? Чому? Чи були питання, над якими ви раніше не задумувалися? Чи були питання, над якими ви хотіли б подумати ще? Що ви почувати до тих, хто давав протилежну відповідь? Чи були питання, на які вам хотілося відповісти нещиро? Що нового ви відкрили для себе?

Вправа «Ревучий мотор». Учасникам пропонується організувати автогонки по колу. Треба представити собі звук автомобіля, що бере участь у гонках («Р-р-р-м-у-у»). Один починає, повертає голову вправо, чим передає естафету наступному учаснику, а той наступному і т.д. Коли дійство відбулося по колу, ведучий зупиняє його і пропонує включити гальма в автомобіля («І-і-і-к»). Це означатиме, що автомобіль буде рухатись у інший бік. Будь-хто із учасників може зупинити автомобіль і змусити його рухатись в інший бік, але не частіше двох разів.

Вправа «Мені було...». Учасникам пропонується по черзі висловити враження від заняття «Мені сьогодні було ...» як? Хто заважав, а хто навпаки – допомагав?

Психогімнастика «Слон». При виконанні цієї вправи ліве вухо притискається до лівого плеча так щільно, щоб можна було утримати аркуш паперу. Потім ліва рука витягується, як хобот. Коліна розслаблені, а рука малює «вісімку», починаючи від центру, вгору і проти часової стрілки. При цьому очі слідкують за кінчиками пальців. Вправа виконується повільно, 3-5 разів лівою рукою і стільки ж правою.

Заняття 2 ВЗАЄМОДІЯ У КОНФЛІКТІ. ВЧИМОСЯ ВЗАЄМОРОЗУМІННЮ

Вправа «Як ти себе відчуваєш?». Вправа виконується по колу. Кожен учасник дивиться на свого сусіда зліва і намагається здогадатися, як він себе відчуває, розповідає про це. Учасник, стан якого описується, слухає, погоджується (чи не погоджується), доповнює сказане.

Рефлексія попереднього заняття. Що запам'яталося минулого разу? Що хочеться ще обговорити?

Інформаційне повідомлення. Конфлікт – це стан протиставлення, що виникає на основі протилежно направлених мотивів, суджень чи потреб при обмежених ресурсах для їх задоволення. Конфліктогенами є докори, приниження, негативні узагальнення, навішування ярликів, наполегливі поради, як себе поводити, посилення на факти, які не мають відношення до теми розмови або які співрозмовник змінити не може, рішення встановлення меж розмови, виникнення «заборонених» тем, недоречна іронія, сарказм, лайка, ображення.

Основними способами вирішення конфліктів є:

Ігнорування – ухиляння від конфлікту, прагнення вийти з конфліктної ситуації, не вирішуючи її. Почуття: затамований гнів, депресія. Кривдника ігнорують, іноді висловлюють єхидні зауваження за спиною, відмовляються від подальших стосунків.

Пристосування – зміна своєї позиції, згладжування протиріч, відмова від своїх інтересів. При цьому людина пригнічує свої негативні емоції, робить вигляд, що все в порядку, і нічого не відбулося, сварить себе за свою дратівливість, виношує план помсти.

Конкуренція – суперництво, відкрита боротьба за свої інтереси, відстоювання своєї позиції, прагнення довести, що інший неправий, намагання перекричати його, застосувати фізичне насильство, вимоги беззаперечного підкорення, спроби перехитрити, покликати на допомогу спільників.

Компроміс – врегулювання суперечностей через взаємні поступки. Підтримуються дружні стосунки. Предмет суперечки ділиться порівну.

Співпраця (пошук нового рішення) – всі учасники конфлікту задовольняють свої потреби через відшукування та заміну предмета суперечки на рівнозначний чи цінніший.

Рольова гра «Я у конфлікті». Учасникам у двох підгрупах пропонується розіграти конфліктну ситуацію у середовищі однолітків спочатку з негативними наслідками, а потім у тій же ситуації запропонувати більш ефективний спосіб вирішення.

Обговорення. Який спосіб вам видався більш доречним? Як ви себе почували у першому і у другому випадках?

Вправа «Я-висловлювання». У спілкуванні і взаємодії людей є три способи побудови стосунків:

1. Думати лише про себе, йти по головам.
2. Ставити чужі інтереси вище за свої.
3. Золота середина – думати про інших, але і своїми інтересами не нехтувати.

Труднощі у спілкуванні виникають, коли люди не можуть погодитись зі співрозмовником, але при цьому хочуть зберегти доброзичливі стосунки. В асертивній поведінці («живи сам і не заважай жити іншим») головне – це вміння висловити людині свою думку, не погодитися з нею чи навіть відмовити так, щоб у неї не виникло почуття образи і відчуття, що нею нехтують. Однією із технік такої поведінки є «Я-висловлювання». Вони передають іншій людині ваше ставлення до чого-небудь без звинувачень. «Я відчуваю... Мені хотілося б...». при цьому використовуються слова без уїдливого, негативного відтінку. Говорити треба спокійно, рівним тоном.

Група розділяється на три підгрупи, кожній з яких треба придумати по три короткі діалоги із застосуванням «Я-висловлювань». Потім діалоги презентуються.

Обговорення. Яві враження від застосування «Я-висловлювань»? чи були якісь труднощі?

Вправа «Оплески». Учасникам по команді «почали» пропонується виразити свій стан оплесками. Ведучий починає першим, задаючи ритм.

Вправа «Побажання». Попередньо на окремих папірцях у формі сердечок треба написати приємні слова, афоризми за кількістю учасників, пронумерувавши їх і розклавши по кімнаті у різних місцях. Учасники сидять у колі. Їм пропонується порахуватися по порядку і запам'ятати свій номер. Для кожного з учасників у кімнаті є невеликий подарунок, але щоб його отримати, треба бути уважним: необхідно знайти побажання зі своїм номером. Той, хто знайшов «сердечко», повертається у коло. Коли всі повернулися, пропонується зачитати знайдені написи, обговоривши їх з іншим учасником.

Записи на «сердечках»

1. Сила та розум – краса чоловіка.
2. Бо ти на землі – людина,
І хочеш того чи ні
Усмішка твоя – єдина,
Мука твоя – єдина,
Очі твої – одні. *(В.Симоненко)*
3. Розум полягає не лише в знанні, але й в умінні використовувати знання для діла *(Арістотель)*.
4. Прекрасне і красиве в людині немислиме без уявлення про гармонійний розвиток організму і здоров'я *(М.Чернишевський)*
5. Короткого життя ми не отримуємо, а робимо його таким; не бідні ми життям, а користуємося ним марнотратно. Життя довге, якщо ним розумно користуватись *(Сенека)*.
6. Гроші втратив – нічого не втратив, час втратив – багато втратив, бадьорість духу втратив – усе втратив.
7. Якщо хочеш бути щасливим, будь ним.
8. Піклуючись про щастя інших, ми знаходимо своє власне.
9. Дружба – найнеобхідніше для життя, оскільки ніхто не побажає собі життя без друзів, навіть якщо б він мав решту всіх благ *(Арістотель)*.
10. Всі співчують нещастям своїх друзів, і лише небагато радіють їх успіхам *(Оскар Вайлд)*
11. У світі немає нічого кращого і приємнішого за дружбу; виключити з життя дружбу – все одно що позбавити світ сонячного світла *(Цицерон)*.
12. Людину роблять старою не зморшки, а відсутність мрії і надії.
13. Можливо, у цьому світі ти усього лише людина, але для когось ти – увесь світ.
14. Не застосуй гармати щоб вбити комара *(Конфуцій)*.

Вправа «Мені було...». Учасникам пропонується по черзі висловити враження від заняття «Мені сьогодні було ...» як? Хто заважав, а хто навпаки – допомагав?

Психогімнастика «Перехресні кроки та стрибки». Вправу слід виконувати повільно. Крокувати та стрибати можна під музику чи спів так, щоб в такт руху правої ноги рухалась ліва рука (і навпаки). Крокувати чи стрибати можна вправо, вліво, вперед, назад, рухаючи очима у всіх напрямках. Можна торкатися ліктем правої руки до коліна лівої, і навпаки. Вправа сприяє збалансованій активізації нервових шляхів мозолистого тіла головного мозку.

Заняття 3 ЗДОРОВ'Я ТА ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ. СТАТЕВА СИСТЕМА ЛЮДИНИ

Рефлексія попереднього заняття. Що запам'яталося минулого разу? Що хочеться ще обговорити?

Мозковий штурм «Що таке здоров'я?». Учасники мають відповісти на запитання, що для них означає «здоров'я». Всі відповіді фіксуються ведучим на плакаті (повноцінне життя, не хворіти, душевний спокій, позитивні емоції).

Здоров'я – це стан повного духовного, фізичного, психічного, соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб та фізичних вад. Важливою складовою здоров'я є репродуктивне здоров'я, що визначається як стан повного фізичного та соціального благополуччя, а не лише відсутність захворювань у всьому, що стосується репродуктивної системи.

Від чого залежить здоров'я?

- спосіб життя – 50 %;
- екологія – 20 %;
- спадковість – 20 %;
- медицина – 10%.

Вправа «Поведінка». Здоров'я, репродуктивне здоров'я залежить від способу життя, від поведінки людини. Як поведінка впливає на здоров'я людини?

Учасники мають дати визначення поняттям «безпечна поведінка» та «ризикована поведінка», які їх складові та прояви. Робота ведеться у двох підгрупах.

Ризикована поведінка – це поведінка, у результаті якої виникає ймовірність виникнення порушень здоров'я.

Безпечна поведінка – це поведінка, що відображає відповідальне ставлення людини до власного здоров'я, життя, вчинків.

Важливим підґрунтям для безпечної поведінки є знання щодо збереження здоров'я.

Перегляд фільму про будову статевої системи чоловіка і жінки.

Обговорення. Яке значення має статева система для людини?

Інформаційне повідомлення. Найнадійніший спосіб збереження репродуктивного здоров'я, запобігання небажаній вагітності є дошлюбне утримання від статевих відносин. Однак, коли рішення про його початок прийняте, треба знати про контрацептиви.

Контрацептив – пристрій, таблетки або техніка, що попереджує вагітності. Їх призначає лікар після відповідного обстеження.

Види контрацептивів

- оральні – препарати що запобігають дозріванню та заплідненню яйцеклітини;

- внутрішньо маткова спіраль – невеликий пластиковий пристрій, який вводиться в порожнину матки і попереджує інплантування яйцеклітини в її стінку;

- ін'єкційні контрацептиви – препарати, які після введення в організм жінки здатні на кілька циклів запобігати овуляції.

- спермицидні креми, свічки, пасти, таблетки особливі хімічні речовини, введення яких у піхву дозволяє створювати перешкоду для руху сперматозоїдів і запобігати заплідненню;

- симптом-термальний метод – щоденним вимірюванням базальної (в прямій кишці) температури жінка може визначити, коли сталася овуляція і завчасно прийняти інші заходи запобігання небажаній вагітності. Найбільш доступним та найдешевшим засобом контрацепції є презерватив.

Мозковий штурм «Правила гігієни». Учасникам пропонується визначити правил гігієни, необхідних для збереження здоров'я людини.

Рухлива гра «Вітер дме». Учасники сидять у колі на стільцях (вільних стільців не повинно бути). Ведучий стоїть у центрі кола і каже: «Вітер дме на тих, хто...» і називає якусь зовнішню ознаку, яка є в учасників, наприклад, на тих у кого блакитні очі. Учасники з блакитними очима міняються між собою місцями (з сусідами не можна мінятися місцями). Завдання ведучого – зайняти вільне місце. Той, хто не встиг сісти на вільний стілець, стає ведучим. Якщо учасники гри зовсім незнайомі, то слід називати лише зовнішні ознаки. Завдяки такій вправі учасники можуть більше дізнатися один про одного. Якщо вони добре знайомі, то можна використовувати внутрішні ознаки («Вітер дме на тих, хто вважає, що надія помирає останньою»).

Вправа «Мені було...». Учасникам пропонується по черзі висловити враження від заняття «Мені сьогодні було ...» як? Хто заважав, а хто навпаки – допомагав?

Психогімнатика «Помпа». Треба встати, обпертися руками об спинку стільця (чи стіну), поставити одну ногу позаду корпусу тіла, а другу – попереду. Потрібно робити випади, згинаючи у коліні ногу, що знаходиться

попереду. Нога, що знаходиться позаду, повинна бути випрямлена. Тримати корпус прямо. З початку вправи п'ята ноги, яка знаходиться позаду, відірвана від підлоги, і вага тіла приходить на ногу, виставлену вперед. Далі вага з цієї ноги переноситься на ногу, яка знаходиться позаду, а п'яту треба постаратися опустити на підлогу. Треба робити вдих при русі, коли п'ята опускається, і видих, коли нога розслаблюється і п'ята піднімається від підлоги. Повторити три рази.

Заняття 4

ВІЛ-ІНФЕКЦІЯ: ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ, ТОЛЕРАНТНЕ СТАВЛЕННЯ ДО ХВОРИХ

Вправа «Емоційний термометр». Учасники по черзі розповідають про свій настрій і визначають його рівень на намальованій шкалі термометра: від +40 (максимальний) до -40 (мінімальний).

Рефлексія попереднього заняття. Що запам'яталося минулого разу? Що хочеться ще обговорити?

Вправа «Друкарська машинка». Учасникам пропонується фраза «Я морозиво і торти», яку вони повинні «написати-проговорити». Кожному учаснику відводиться певний звук (буква) фрази, яку треба проговорити якомога швидше. Між словами всі мають плескати у долоні.

Інформаційне повідомлення про ВІЛ-інфекцію. За різними даними, у світі приблизно 45 млн. людей є ВІЛ-інфікованими; 50% людей, які живуть з ВІЛ – це жінки; 15 млн. дітей стали сиротами через ВІЛ. У 2006 р було зареєстровано 4,1 млн. нових випадків інфікування; 50% усіх нових випадків становлять випадки інфікування молодих людей віком від 15 до 24 років. Кожного дня у всьому світі помирає від хвороб, пов'язаних з ВІЛ, 8 тис. людей.

ВІЛ – це вірус імунодефіциту людини. СНІД – синдром набутого імунодефіциту, остання стадія захворювання. ВІЛ вбиває важливі клітини імунної системи, що приводить до імунодефіциту – імунна система не може ефективно боротися із захворюваннями. СНІД значно швидше розвивається у тих осіб, чиє здоров'я ослаблене, негативно впливає паління, алкоголь, наркотики, погане харчування, стреси. Єдиний спосіб виявити інфекцію зробити тест крові на наявність антитіл ВІЛ.

Імунодефіцит – це втрата організмом здатності протистояти інфекціям і відновлювати порушені функції органів. При цьому зупиняється чи стає повільнішим процес відновлення організму.

ВІЛ живе лише в організмі людини. Потрапляючи на повітря, він втрачає здатність пересуватися і руйнується. Він не здатний самотійно пересуватися. Єдиним місцем, де він почуває себе добре, є рідини організму людини, такі як:

- кров;
- сперма та передєякулянт;
- вагінальний секрет;
- материнське молоко.

Вірус може знаходитись і в інших рідинах (сечі, слині, поті), проте його концентрація там незначна. Щоб відбулося зараження, необхідне потрапляння значного об'єму цих рідин. Достатня для зараження кількість вірусу міститься у краплі крові, яка вміщається на кінці швейної голки. Об'єм слини, у якому міститься така ж кількість вірусу, становить 4 літра. ВІЛ не передається при поцілунках, укусах комах, у побуті.

Для зараження необхідно, щоб рідини організму, у яких концентрація вірусу достатня для зараження потрапила у кровообіг. Це можливо у таких випадках:

- сексуальний контакт, що передбачає проникнення у тіло партнера – можливе потрапляння крові, сперми, вагінального секрету у мікротравми, що утворюються три терті;

- переливання цільної крові чи її компонентів, що не пройшли попередньої обробки;

- застосування нестерильних голок при введенні препаратів (у тому числі наркотичних), проколювання вух, нанесення тату, інших інструментів, при використанні яких можуть бути пошкоджені шкіряні покриви;

- пошкодження плаценти під час виношування дитини ВІЛ-інфікованою жінкою;

- пошкодження шкіри чи слизових оболонок немовляти під час проходження родових шляхів, коли кров чи вагінальний секрет можуть потрапити у його організм;

- годування дитини ВІЛ-інфікованою матір'ю.

Зовнішня оболонка вірусу приєднується до клітини-жертви. Для цього на її поверхні є спеціальні білки, якими вірус немов гачками чіпляється за інші клітини. Після цього інші білки, що є на поверхні зовнішньої оболонки, розривають поверхню клітини і вприскують всередину внутрішню оболонку вірусу. Після цього заражена клітина починає відтворювати подібні собі копії ВІЛ. Для свого розмноження ВІЛ використовує клітини імунної системи людини (дод.4).

Вправа «Міфи та факти про ВІЛ».

Учасникам роздаються аркуші паперу із твердженнями, на які вони повинні самостійно дати відповіді – «вірно» чи «невірно».

Твердження:

1. ВІЛ – це вірус, який викликає СНІД.
2. ВІЛ можна заразитися, випивши зі склянки, якою користувалася людина, яка живе з ВІЛ.
3. ВІЛ передається при дружньому поцілунку.

4. Можна заразитися ВІЛ при переливанні неперевереної крові.
5. Людина, яка є носієм ВІЛ, може заразити свого статевго партнера.
6. Вживання алкоголю може підвищити ризик зараження ВІЛ.
7. Комарі можуть передавати ВІЛ.
8. Використання одноразових шприців може зменшити ризик зараження ВІЛ.
9. Якщо жінка приймає протизаплідні таблетки, це може вберегти її від ВІЛ.
10. Можна заразитися ВІЛ через сидіння на унітазі.
11. Більшість людей, які живуть з ВІЛ, є загрозою для суспільства.
12. СНІД – це хвороба, яка передається повітряно-крапельним шляхом.

Більшість міфів виникає через відсутність достовірної інформації про ВІЛ та способи профілактики, що збільшує ризик захворювання.

Обговорення відповідей на запропоновані твердження, визначення міфів.

Вправа «5 хвилин». Кожну хвилину у світі інфікується ВІЛ 11 осіб. Ведучий за допомогою секундоміру засікає час і кожну хвилину просить встати 2-3 особи. Приблизно з такою швидкістю розповсюджується ВІЛ у світі. Хтось знає про свою хворобу, а хтось продовжує жити, і не підозрюючи про неї.

Обговорення. Що ви відчували під час вправи?

Мозковий штурм «Що означає для людини зараження ВІЛ?». Відповіді учасників фіксуються (втрата здоров'я, зневіра, відчуття непотрібності, неповноцінності, відсутність сенсу життя).

Вправа «Порада другу». Учасникам пропонується уявити, що їх молодшому другу потрібно порадити способи запобігання зараження ВІЛ. Робота у малих групах (дотримуватися концепції «безпечного сексу», користуватися презервативи, мати одного постійного статевго партнера, не вживати наркотики, не використовувати спільних шприців та ін.). Які з них використовують учасники?

Перегляд фільму «Тест». Перед переглядом ведучий наголошує, що єдиним способом дізнатися, чи є у людини ВІЛ, є тестування. Обговорення. Які почуття викликав перегляд фільму? Про що змусив задуматись?

Вправа «Мені було...», «Емоційний термометр». Учасникам пропонується по черзі висловити враження від заняття «Мені сьогодні було ...» як? Хто заважав, а хто навпаки – допомагав? Що нового дізнався? Якій позначці на термометрі відповідає рівень настрою?

Психогімнастика «Сова». З силою треба зжати лівою рукою праве плече, розслабити м'язи ший. Повільно повертати голову наліво, потім направо. Підборіддя тримати прямо. Голова при поворотах наліво і направо досягає крайніх позицій і опускається вниз, коли проходить середню лінію тіла. Вправа повторюється з іншим плечем.

Заняття 5 ПРОБЛЕМА ТЮТЮНОПАЛІННЯ ТА АЛКОГОЛІЗМУ

Вправа «У мене є таємниця». Ведучий оголошує, о у нього є таємниця і каже її на вухо сусіду (наприклад, гратися з Барбі). Сусід розповідає групі цю таємницю («У нашій групі хтось любить гратися з Барбі»), і каже на вухо сусіду свою смішну таємницю. Інформація накопичується за принципом снігового кому, останньому учаснику доведеться перерахувати, всі таємниці.

Інформаційне повідомлення. Зараз багато молодих людей палять. Деякі починають палити через тиск однолітків, деякі – щоб бути більш впевненими у собі, підвищити свій статус у групі. Однак паління перешкоджає становленню іміджу молодої людини. Цьому сприяє неприємний запах з рота, від одягу, волосся, сірий колір обличчя, жовті зуби, менша витривалість м'язів. Серед дітей, які палять поширені захворювання дихальних шляхів, легені відстають у розвитку. Ті, хто почав палити у віці до 15 років, у п'ять разів частіше помирають від раку, ніж ті, хто після 25 років.

Нікотин втручається обмін речовин головного мозку та на початку паління викликає псевдо задоволення, але швидко мозок потребує нікотину для підтримки своєї нормальної діяльності. Тютюнопаління спонукає до вживання алкоголю, марихуани.

Тютюновий дим порушує баланс речовин у головному мозку. Оскільки рівень речовини, що викликає стан задоволення від паління, стає більшим, вони курці частіше відчувають стан тривоги та невпевненості, коли не палять. Через надлишок цієї речовини виникає залежність від паління.

Як тільки людина закурює цигарку, нікотин потрапляє в кров і вже через 8 секунд починає впливати на головний мозок. Нікотин негативно впливає на статеву функцію чоловіка, на репродуктивну систему і чоловіка, і жінки, на розвиток плоду у вагітної жінки. Разом з нікотинном у легені потрапляє смола, яка осідає на їхніх стінках. Образно кажучи, той, хто палить, «їсть дьоготь ложками».

Алкоголізм – це хвороба, основою якої є залежність людини від підвищеної концентрації етилового алкоголю. Алкоголь, що виробляється в організмі, бере участь у обміні речовин, є біологічним паливом, завдяки якому людина енергійна і бадьора. Однак, якщо весь час підкидати таке паливо ззовні, то порушується обмін речовин і організм лінується працювати без додаткового живлення. Так із пияцтва розвивається алкоголізм. Алкоголізм у дитячому, підлітковому віці формується значно швидше, ніж у дорослому. Він руйнує фізичне здоров'я людини, психічну сферу, інтелектуальні можливості.

Симптоми алкоголізму на поведінковому рівні – потяг до алкоголю, психічне збудження, невміння зосередитись, втрата пам'яті, порушення функцій життєво важливих органів, немотивована і спонтанна агресія. Дія

алкоголю на нервову систему, головний мозок відбувається поступово, стадійно, тому людина у період сп'яніння має різні відчуття.

Перша стадія – стан збудження (говіркість, жестикуляція, приплив тепла, сил). Вона характеризується високою концентрацією алкоголю в клітинах головного мозку. На першій стадії хвороба виліковна.

Друга стадія – стан загальної розгальмованості функцій мозку. У клітинах головного мозку збільшується концентрація продуктів розпаду алкоголю – ацетальдегіду, отруйної речовини, що пригнічує діяльність кори головного мозку і вбиває його клітини. Тому навіть невеликі дози алкоголю пригнічують клітини головного мозку, що робить людину дратівливою, втомленою, не здатною контролювати свої дії. Друга стадія швидко переходить в третю, і людина стає інвалідом. Розвивається цироз печінки (заміна клітин печінки клітинами з'єднувальних тканин), ураження нирок, порушення серцевої діяльності.

Навіть при помірному, але постійному вживанні алкоголю мозок дитини може мати цілі «склади» мертвих клітин, мозок зменшується, що є викликає падіння інтелектуального рівня.

Вправа «Міфи та факти про тютюнопаління та алкоголізм».

Учасникам пропонується визначити, де міф, а де факт, відповідь обґрунтувати. Спочатку кожен учасник самостійно виконує завдання, потім проводиться групове обговорення.

Твердження

1. Алкоголь допомагає забути і не думати про проблеми.
2. Від помірного вживання алкоголю ще ніхто не помирав.
3. Пиво – це не алкоголь, від нього не можна стати алкоголіком.
4. Діти алкоголіків також стануть алкоголіками.
5. Паління дорогих цигарок безпечно для здоров'я
6. Якщо алкоголік припиняє пити – він вже не алкоголік.
7. Якщо людина захоче кинути пити, вона це зробить.
8. Тютюн – це наркотик.
9. Якщо хочете випити, краще випити пиво або вино, ніж горілку.
10. Вживання алкоголю – це серйозніша проблема, ніж тютюнопаління.
11. Одна цигарка в день не викличе залежності.
12. Алкоголь – це наркотик.
13. Паління допомагає заспокоїтися.
14. Якщо курити менше пачки цигарок на день, це нешкідливо для здоров'я.
15. Пасивне паління більш шкідливе, ніж звичайне, тому краще вже курити, ніж знаходитись у накуреному приміщенні.

Вправа «Наслідки тютюнопаління та алкоголізму для людини».

Група ділиться на дві підгрупи, які визначають позитивні (перша підгрупа)

та негативні (друга підгрупа) наслідки алкоголізму та тютюнопаління. Після роботи у підгрупах проводиться обговорення групою даної проблеми.

Ведучий акцентує увагу на тому, що негативні наслідки алкоголізму та тютюнопаління згубні для організму людини. Фактично, це поступове цілеспрямоване отруєння організму. Проте вибір за кожною людиною – вживати алкоголь, палити, набувати залежність і гинути чи вести здоровий спосіб життя, радіти життю.

Вправа «Мені було...». Учасникам пропонується по черзі висловити враження від заняття «Мені сьогодні було ...» як? Хто заважав, а хто навпаки – допомагав? Що нового дізнався?

Психогімнастика «Ліниві вісімки» для очей. Вправа полягає у слідкуванні очима за великим пальцем, який у повітрі описує вісімку. Діти повинні встати, витягнути руку вперед, підняти великий палець на рівні перенісся на відстані ліктя та малювати вісімку, що лежить на боку. Рухи повинні бути повільні. Голову потрібно тримати прямо, але не напружуватись. За рухами пальців слідкують лише очі. Вісімка повинна бути великою. Великий палець починає свій рух від центру та йде вгору, потім проти часової стрілки вниз і повертається до центру. Потім аналогічно за часовою стрілкою: вгору – вправо – вниз – до центру. Рухи слід повторити не менше трьох разів кожною рукою.

Заняття 6

ПРОБЛЕМА НАРОКОЗАЛЕЖНОСТІ, ТОКСИКОМАНІЇ

Рефлексія попереднього заняття. Що запам'яталося минулого разу? Що хочеться ще обговорити?

Інформаційне повідомлення. Наркоманія та токсикоманія – хворобливий потяг до речовин, що мають наркотичні властивості, з метою привести себе в одурманений стан. Механізм розвитку хвороби доволі простий, тому вона охоплює все більшу кількість молодих людей. Наркотики діють на центр задоволення. Речовини, які при цьому виділяються, викликають особливий стан, який на молодіжному сленгу називається «кайф».

Токсикоманія – це:

1) хворобливий стан, який характеризується потягом і звиканням до прийому лікарських препаратів та інших речовин, які не відносяться до наркотичних. Токсикоманія супроводжується інтоксикацією організму, спостерігаються синдроми психічної та фізичної залежності;

2) вживання наркотичних речовин, що не взяті під контроль і юридично не віднесені до наркотичних, які викликають звикання;

3) хронічна хвороба, яка виникає у результаті зловживання психоактивними речовинами, що не включені до списку наркотичних речовин.

Токсикоманічні речовини:

- різноманітні розчинники, лаки, клеї, які містять ароматичні вуглеводи (бензол, толуол);

- медичні седативні чи снодійні препарати;

- медичні препарати з галюциногенною дією;
- деякі знеболювальні препарати.

ПАВ-залежність – потреба людини знову і знову вживати наркотик, що не підлягає її самоконтролю.

Соціальна залежність проявляється у тому, що людина потрапила у середовище тих, хто вживає наркотики. Вона приймає стиль поведінки, ставлення до наркотиків і зовнішні атрибути групи. Фактично людина внутрішньо готова до вживання наркотиків.

Психічна залежність проявляється як сильний потяг до певної речовини. Людина постійно поглинута думками про неї, відчуває при цьому сильну внутрішню напругу, від якої вдається звільнитися лише одним способом – прийнявши наступну дозу. Однак це приносить лише тимчасове полегшення, незабаром все повториться знову.

Фізична залежність формується у процесі поступового пристосування організму до певної речовини, і вона стає необхідною для підтримки більш-менш нормального функціонування органів та систем. При перерві у вживанні виникає надзвичайно неприємний, а іноді і небезпечний стан – синдром відміни (абстинентний синдром).

Що втрачає людина, вживаючи наркотики.

Людина соціально активна до 60 років = 22 000 днів = 525 000 годин.

1/3 життя людина спить = 7300 днів = 175000 годин, залишається 14 700 днів = 352 000 годин активного життя. Якщо говорити про людину, якій 14 років, то вона прожила 5110 днів = 122 000 годин. Тривалість життя людини, яка вживає наркотики, 7 років = 2 500 днів = 60 000 годин. Якщо у 14 років дитина не почала вживати наркотики, то їй залишилося прожити 22 000 – 5 110 = 17 000 днів = 40 000 годин. Якщо почала, то їй залишається прожити 5 110 + 2 500 = 7 600 днів = 180 000 годин. Таким чином, вона втрачає 22 000 – 7 600 = 14 400 днів = 345 000 годин.

Вправа «Властивості наркотиків». Ведучий пропонує учасникам назвати властивості наркотиків. Для наочності заповнюється таблиця.

<i>Властивості наркотиків</i>	<i>Нелегальні наркотики</i>	<i>Алкоголь</i>	<i>Тютюн</i>
1. Зміна психічного стану (вплив на відчуття, сприйняття, тонус, пам'ять, усвідомлення часто уявне чи навіяне).			
2. Залежність (фізична і психологічна).			
3. Звикання (для досягнення очікуваного ефекту потрібна все більша доза речовини).			
4. Шкідливість для здоров'я і соціального добробуту.			
5. Великий прибуток виробників і торговців.			
6. Неможливість самостійно припинити вживання.			

Якщо учасники згодні, що наявна та чи інша властивість, у відповідну клітинку ставлять «+». Ведучий наголошує, що від алкоголю, наркотиків, тютюну рахунок померлих іде на сотні тисяч.

Вправа «Шлях втрат». Для виконання вправи кожному учаснику знадобиться по 8 папірців. Ведучий пропонує написати на перших двох папірцях улюблену їжу (по одному на кожному листочку). На наступних двох – улюблені заняття, хобі; на наступних – важливі життєві цілі, плани, мрії; на наступних – імена найближчих і найдорожчих людей.

«Ви тримаєте в руках дуже важливі для вас речі. Уявіть, що у вас у житті щось трапилося, і в результаті доведеться чимось пожертвувати. Оберіть папірець, на якому написано те, чим вам найлегше пожертвувати. Зімніть його і викиньте на підлогу. Незабаром вам доведеться знову чимось жертвувати – оберіть із наявних папірців, зімніть і викиньте на підлогу. Проходить час, і життя вимагає нових жертв: знову повторіть процедуру. Здається, ви опинилися на шляху жертв, доведеться знову чимось жертвувати, оберіть чим, викиньте. І знову жертви, оберіть і викиньте. Жертви продовжуються, знову вибирайте і викидайте... це вже не просто шлях, а прірва. Знову жертвуйте! Обирайте і жертвуйте!»

В учасників не залишається папірців, що може викликати різноманітні реакції: плач, гнів, розпач. Ведучий пропонує позбирати аркуші паперу, розправити їх. Як добре, що вони існують. У людей, які стали на шлях залежності, життя перетворюється на шлях постійних втрат... Із розвитком і посиленням залежності, людина втрачає у житті все більше і більше, і все заради чергової дози. Такий шлях людина сама собі обрала. Але її близькі такого шляху не обирали, проте також змушені проходити шлях втрат.

Обговорення. Що відчували під час вправи?

Вправа «Мені було...». Учасникам пропонується по черзі висловити враження від заняття «Мені сьогодні було ...» як? Хто заважав, а хто навпаки – допомагав? Що нового дізнався?

Психогімнастика «Крюки». Для виконання вправи треба схрестити щиколотки так, щоб було зручно (наприклад, у положення сидячи покласти праву щиколотку на ліву чи навпаки). Потім треба схрестити руки на грудях, об'єднати пальці в замок і вивернути руки. Для цього треба витягнути руки вперед тильним боком долонь одна до одної і великими пальцями вниз. Тепер треба схрестити руки, взяти пальці в замок, опустити руки вниз і вивернути їх всередину на рівні грудей так, щоб лікті бути направлені вниз. Знаходячись у такому положенні, треба притиснути язик до твердого піднебіння за верхніми зубами.

Заняття 7 МАНІПУЛЯЦІЯ ТА ЗАХИСТ ВІД НЕЇ

Вправа «Привітання». Ведучий пропонує пограти у досить швидку гру. Всі учасники мають вільно пересуватися кімнатою, а за командою ведучого швидко привітатися один з одним очима (потім руками, ногами вухами, плечима...), причому з якомога більшою кількістю осіб.

Обговорення. Чи сподобалася гра? Чи легко було вітатися? У який спосіб? З ким простіше, складніше?

Рефлексія попереднього заняття. Що запам'яталося минулого разу? Що хочеться ще обговорити?

Міні-лекція «Механізми впливу на партнера. Маніпуляція». Вступаючи у взаємодію, люди впливають один на одного. Механізмами такого впливу є зараження, навіювання, наслідування, примушування, переконання.

- *Зараження* – це процес передачі емоційного стану від однієї людини до іншої, що може здійснюватися як несвідомо, так і усвідомлено. Результатом буває ефект багаторазового взаємного посилення емоційного стану людей, які спілкуються («заразний» сміх, страх та ін.).

- *Навіювання* – цілеспрямований неаргументований вплив на іншу людину чи групу. Від попереднього механізму воно відрізняється тим, що той, хто навіює, сам не знаходиться у такому стані, який хоче прищепити партнеру. Цей процес супроводжується зниженням усвідомлення та критики сприйняття, відсутністю активного розуміння та розгорнутого логічного аналізу.

- *Наслідування* – слідування якомусь прикладу, взірцю; відтворення людиною рис чи зразків демонстративної поведінки.

- *Примушування* – неаргументований силовий вплив.

- *Переконання* – цілеспрямований аргументований вплив на іншу людину чи групу людей, що є словесним доведенням ідей, обґрунтуванням рішень, планів, вчинків.

Маніпулятивне спілкування передбачає вплив на партнера взаємодії з метою досягнення своїх прихованих намірів. Маніпуляція має на меті досягнення контролю над поведінкою й думками іншої людини. Основна особливість при маніпулятивному спілкуванні: партнер не інформує свого співрозмовника про істинні цілі розмови, вони їм приховуються або підміняються іншими. Таким чином, маніпуляція – це приховане управління людьми та їхньою поведінкою.

Маніпулятивний вплив здійснюється за допомогою наступних технік:

- перебільшення типовості поведінки, посилення на авторитети;
- створення поспіху, ажіотажу;
- зловживання правилом взаємообміну;
- нав'язування зобов'язань.

Рольова гра «Маніпуляція». Учасники розподіляються на чотири підгрупи, кожна з яких отримує завдання придумати і обіграти ситуацію із демонстрацією одного із чотирьох варіантів маніпулятивного впливу.

Обговорення. Які враження? Яка з технік видалася вам такою, що важко протистояти? Які, на вашу думку, протистояти найлегше?

Інформаційне повідомлення. Особливо ситуації маніпуляції небезпечні, коли пропонують закурити, випити чи вжити наркотики. Іноді люди відповідають на ці пропозиції «так», оскільки їм важко сказати «ні». Тиск з боку друзів, традицій, обставин перешкоджає дії сили волі. Мати силу волі – означає бути впевненою у собі, у своїх можливостях людиною. Впевненість у собі найбільше проявляється у поведінці людини. Існують різні типи поведінки.

Пасивна поведінка:

- поступається іншим на шкоду власним інтересам;
- нічого не намагається зробити для встановлення своїх прав;
- зберігає мовчання, навіть якщо щось не влаштовує;
- часто просить вибачення.

Внаслідок такої поведінки людина не отримує того, чого хоче, відчуває самотність, втрачає самоповагу, накопичує невдоволення.

Агресивна поведінка:

- захищає свої права, нехтуючи правами інших;
- самостверджується за рахунок інших;
- принижує оточуючих.

Внаслідок такої поведінки людина втрачає повагу до себе з боку оточуючих, відчуває дискомфорт у колективі, не може розслабитися.

Впевнена поведінка:

- не дозволяє порушувати свої права, але і не ігнорує прав інших;
- поважає себе та оточуючих;
- вміє не лише говорити, а й слухати;
- впевнений у своїх діях, відповідає за свої вчинки;
- відкритий почуттям і вміє їх вільно виражати.

Впевнена поведінка – найбільш ефективна, оскільки здатна викликати, замість агресії і нерозуміння, щиру повагу та зацікавленість. Людина, яка відмовляється від небажаної пропозиції, здатна бути незалежною і сильною.

Алгоритм набуття навичок впевненості

1. Усвідомити суть проблеми: що не подобається у ситуації, що склалась, і чого ми хочемо насправді.

2. Пояснити своє ставлення до ситуації. Висловити свої почуття відносно проблеми, описати те, що хвилює («Мені не подобається, коли...»).

3. Сформулювати відповідь. («Я хотів би...», «Будь ласка, не...»).

4. З'ясувати, як ставиться співрозмовник до вашого висловлювання. Попростити описати, що він відчуває чи думає про це. («Ти не проти...», «Яка твоя реакція...»).

5. Уважно вислухати співрозмовника.

6. Подякувати. («Дякую...», «Я радий, що ти не заперечуєш...»).

Існують формули цивілізованої відмови: відмова-побоювання («боюся, що це неможливо»); відмова-жалкування («мені шкода, але я не зможу цього зробити»); відмова – вимушеність («змушений відмовитися від цієї пропозиції»).

Вправа «Як сказати «ні». У парах розігрується ситуація, коли партнер пропонує вжити наркотики, завдання учасника – сказати «ні», використовуючи тактику впевненої поведінки і різні формули відмов. Учасник и в парах міняються ролями.

Обговорення. Які враження? Яка формула відмови видалася для вас найлегшою? Яка не сподобалася?

Вправа «Молодці». Ведучий висловлює точку зору, що сьогодні всі добре попрацювали, і пропонує похвалити один одного. Учасникам треба буде говорити про роботу на занятті свого сусіда зліва. Похвала кожного супроводжується аплодисментами групи.

Вправа «Мені було...». Учасникам пропонується по черзі висловити враження від заняття «Мені сьогодні було ...» як? Хто заважав, а хто навпаки – допомагав? Що нового дізнався?

Психогімнастика «Помпа» (заняття 3).

Заняття 8 МОЇ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ

Вправа «Сьогодні я себе асоціюю з...». Учасники по колу висловлюються про асоціації себе сьогодні з тваринкою чи героєм мультфільму, казки. Відповіді обґрунтовують (чому?).

Рефлексія попереднього заняття. Що запам'яталося минулого разу? Що хочеться ще обговорити?

Мозковий штурм «Що таке право? Які права мають діти?». Учасники пропонують свої варіанти відповіді на ці питання, що фіксується на аркуші паперу. Ведучий акцентує увагу на тому, що права – це можливості мати і розпоряджатися матеріальними, духовними, культурними та іншими соціальними благами й цінностями, користуватися основними свободами у встановлених законом межах, що забезпечує людині нормальне функціонування і розвиток; права людина набуває з моменту її народження. У процесі дорослішання змінюються права, а з ними обов'язки та відповідальність.

Інформаційне повідомлення. Для захисту прав дітей ще у 1924 р. було прийнято Женевську декларацію прав дитини. Наступним кроком на

шляху визнання дітей як правових суб'єктів стала Декларація прав дитини 1959 р. вона торкалася як життєвих потреб дитини, так і її потреби у розумінні та любові, проголошувала право дитини на ім'я та національність, передбачала обов'язкову і безкоштовну початкову освіту, право на творчість і заборону до певного віку дитячої праці.

Конвенція ООН про права дитини – це міжнародний договір, що встановлює права та обов'язки держав, які підписали цей договір, у сфері захисту прав дитини. Конвенція ООН про права дитини була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р., ратифікована Україною у 1991 р. Виконання Конвенції контролюється Ст.9 Конституції України. Конвенція ООН про права дитини містить преамбулу та 54 статті.

Права дитини, визнані Конвенцією, можуть бути об'єднані у п'ять груп:

1. Особисті (громадянські) – право на ім'я та громадянство (Ст.7), право на самобутність (Ст.8), право на життя (Ст.6), право на захист від фізичного насильства (Ст.19, 34), право на приватне життя (Ст.16).

2. Політичні права – можливість вільно висловлювати свої думки (Ст.13), свобода зібрань (Ст.15), свобода думки, совісті і релігії (Ст.14), вільний доступ до інформації (Ст.17).

3. Економічні права – захист від експлуатації (Ст.32, 36).

4. Соціальні права – право на освіту (Ст.4, 28, 29), право на охорону здоров'я (Ст.24), право на соціальне забезпечення (Ст.26).

5. Культурні права – право на відпочинок і дозвілля, на залучення до гри, до участі у культурних і мистецьких заходах (Ст.4, 31).

Вправа «Порушені права». Учасникам пропонується подумати про їхні права, які порушуються, записати їх і обговорити. Важливо, щоб діти визначили шляхи відновлення порушених прав. Відповіді можна проілюструвати.

Вправа «Мої обов'язки». Крім прав, діти також мають і обов'язки. Кожному учаснику потрібно визначити свої обов'язки, записати їх. Потім по черзі йде презентація обов'язків дітей.

Бесіда про кримінальну відповідальність.

Кримінальна відповідальність – це обов'язок особи дати звіт про свої дії уповноваженим на те державним органам (*зінання попереднього розслідування прокуратури, суду*), а також перетерпіти певні обмеження, страждання, відчути примусову дію кримінального закону. Частиною кримінальної відповідальності є застосування покарання щодо винного.

Кримінальна відповідальність, як і кожен вид юридичної відповідальності, ґрунтується на конституційному принципі законності. Це означає, що кримінальній відповідальності і покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину. Злочин – це суспільно небезпечне діяння, що виявляється або в дії, або у бездіяльності. Злочин полягає в активних діях (*крадіжка чужих речей, вчинення тілесних ушкоджень іншим людям*).

Особа, яка вчинила злочин, підлягає кримінальній відповідальності і покаранню. Кримінальне покарання застосовується тільки за вироком суду й відповідно до закону.

З якого віку настає кримінальна відповідальність?

Вік, з досягненням якого настає кримінальна відповідальність за злочин, – 16 років. Однак за вбивство, зумисне заподіяння тілесних ушкоджень, що спричинили розлад здоров'я, згвалтування, розбійний напад, крадіжку, злісне хуліганство, зумисне знищення або пошкодження державного майна чи майна громадян, що призвело до тяжких наслідків, а також за умисне вчинення дій, які можуть викликати аварію, відповідальність настає з 14 років. Якщо дитині ще не виповнилося 14 років, а вона вчинив суспільно-небезпечне, заборонене законом діяння, щодо неї застосовуються примусові заходи виховного характеру або заходи громадського впливу.

Незнання закону не звільняє від відповідальності!

Вправа «Мені було...». Учасникам пропонується по черзі висловити враження від заняття «Мені сьогодні було ...» як? Хто заважав, а хто навпаки – допомагав? Що нового дізнався?

Психогімнастика «Енергійне позіхання». Учасникам треба уявити, що вони збираються позіхати. Треба закрити очі і масажувати вказівним та середнім пальцями зони поєднання нижніх та верхніх корінних зубів. Треба зробити глибокий розслаблюючий звук позіхання і масажувати ці м'язи. Повторити вправу 3-6 разів.

Заняття 9

ОБГОВОРЕННЯ ТА АНАЛІЗ СІМЕЙНИХ СИТУАЦІЙ

Вправа «Сьогодні ми з тобою схожі...». Кожен учасник по черзі висловлюється, чим він сьогодні схожий із сусідом зліва».

Рефлексія попереднього заняття. Що запам'яталося минулого разу? Що хочеться ще обговорити?

Притча про старого Капелюшника.

Жив-був старий Капелюшник. Із всіх земних багатств у нього був лише кольоровий фетр. Однак мав він золоті руки і мудру душу, тому майстрував він людям щось більше, ніж головні убори. Освіченими, натхненними, рішучими виходили з майстерні Капелюшника люди, які отримали своє замовлення. Майстер славився в усьому світі.

Йшли роки, настав час, коли капелюшник пішов в інший світ, залишивши чотирьом своїм синам майстерню, залишки кольорового фетру та капелюхи: зелений, червоний, чорний та білий. «Мабуть, це і є те незвичайне замовлення, над яким весь останній час працював батько, – вирішили сини. – Значить, скоро повинен з'явитися замовник, який розрахується з нами. Ми розділимо гроші і зможемо вирішити в світ». Але

скільки не чекали сини, ніхто не приходив. Вирішили поділити спадок батька – капелюхи.

«Я візьму собі білого капелюха, – заявив перший син. – він такий витончений і прекрасний, я буду у ньому красуватися на балах. Саме він буде підкреслювати моє непросте походження».

«Я обираю чорного капелюха, – сказав другий син. – І він не менше витончений, ніж білий, має багатий вигляд, підходить до будь-якого костюму чи події. У ньому я буду суворим, поважним і витонченим одночасно».

«Нехай моїм капелюхом буде червоний, – говорить третій. – Я завжди мріяв виділятися з натовпу, бути в центрі уваги, щоб мною були зачаровані жінки. У цьому капелюсі я буду надзвичайним».

«Зелений капелюх нагадує мені весняні луки та літнє поле, що дарує можливість польоту. Тисячі разів я летів уві сні над зеленою прекрасною землею, можливо, зелений капелюх допоможе втілитися моїй мрії», – промовив четвертий син.

Розібрали сини капелюхи і помандрували по світу. Як же склалися їхні долі? Чи здійснилося задумане?

Володар білого капелюха став доволі поважною людиною. Його поважали люди за неупередженість. Факти, цифри, хронологія подій були для нього найважливішими. Але якимось холодом віяло від нього, здавалося, що емоції і почуття він втратив назавжди. Машина, а не жива людина.

Господар чорного капелюха зненацька все, що відбувається, почав бачити у чорному кольорі. Все піддавав сумніву і критиці, на сонці шукав плями, а в людині – її тінь, у світанку бачив захід. Часто ця риса рятувала його від поразок у справах, але саме вона і позбавила його радощів. Радості від сонячного ранку, спів пташок, зустрічі з природою, від власних вчинків. Невеселим, невдоволеним став господар чорного капелюха.

Син, який мав червоного капелюха, жив у полоні емоцій. Радість та сум, печаль та здивування, задоволення та розчарування володіли його душею. «Яка безпосередня, щира і жива людина!» – говорили одні. «Як мала дитина», – говорили інші. Як людина, що має почуття, він страждав, радувався, любив і ненавидів. Але часто не міг розібратися у своїм почуттях та емоціях, у їх причинах та джерелах, не знав, як їх проявляти, не міг ними керувати. Оточуючий світ залишався для нього загадкою, часто він не міг зрозуміти себе.

Власник зеленого капелюха опинився у дивовижному світі творчості. Все, що він бачив, чув, відчував, він перетворював у поезію, музику, картини, скульптури, повісті, п'єси. Його талантом захоплювалися люди, знаходячи у його працях відповіді на свої запитання. Але як часто він, живучи у світі своїх творінь, опинявся беззахисним перед обличчям суворої дійсності, непридатним до життя у реальному світі.

Прийшов день та час, коли сини Капелюшника знову зустрілися під дахом батьківської майстерні. Довгі вечори вони провели разом, розповідаючи про своє життя, пригоди. Дивувалися брати тим змінам, які відбулися у кожному з них. І лише тепер почали вони розуміти, яке багатство залишив їм батько. І схотілося кожному з них поміряти на себе капелюха іншого, стати неупередженим і критично мислячим, таким, що бачить позитивний бік ситуації і не боїться відчувати, навчитися творити і нестримно прямувати до мети.

Група розподіляється на чотири мікрогрупи, кожна з яких отримує назву кольору капелюха шляхом жеребкування. Учасникам пропонується ситуація, яку кожна із мікрогруп має проаналізувати виходячи із значень кольорів капелюхів:

- білий капелюх* – збір фактів, цифр, безоцінна інформація, статистика;
- чорний капелюх* – критичне мислення;
- червоний капелюх* – емоційне мислення;
- зелений капелюх* – творче креативне мислення.

Варіанти ситуацій для обговорення

- П'ятирічного хлопчика було знайдено на платформі. Він сказав, що йде в аптеку купити матері ліки. Мати знаходиться у вендиспансері. У хлопчика короста та педикульоз. Працівники міліції відвезли його до притулку. Там його відмили та вилікували. Мати виписалась з лікарні, і дитину віддали їй. Через два тижні хлопчика привела до притулку знайома матері у тому ж стані.

- Мати весь час нагадує дівчинці про те, що треба прибрати у кімнаті і хоч іноді допомагати по господарству. Це викликає постійні сварки між ними. У розпал однієї із таких сварок дівчинка залишила дім.

Учасники можуть запропонувати власні ситуації.

Вправа «Мені було...». Учасникам пропонується по черзі висловити враження від заняття «Мені сьогодні було ...» як? Хто заважав, а хто навпаки – допомагав?

Психогімнастика «Слон» (заняття 1).

Заняття 10

ПРОЕКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДІТЕЙ. ПІДВЕДЕННЯ ПІДСУМКІВ

Вправа «Новина». Учасникам пропонується представити себе ведучим новин і розповісти про остатню новину із власного життя (наприклад, доброго дня, сьогодні вийшов новий альбом співака, хотілося б його послухати). Новина ведучого буде стосуватися теми заняття (вченими доведено, що проекти є ефективним засобом планування та впровадження діяльності).

Рефлексія попереднього заняття. Що запам'яталося минулого разу? Що хочеться ще обговорити?

Мозковий штурм «Що таке дозвілля? Як ви його проводите? Як би хотіли проводити своє дозвілля?». Учасники дають відповіді на поставлені питання (відповіді фіксуються на дошці). Слід окреслити спільне бачення дозвілля та його проведення.

Дозвілля – вільний від роботи і навчання час, який використовується для фізичного і духовного розвитку особистості, час відпочинку.

Ведучий акцентує увагу на тому, що цікавим і потрібним є спілкування і проведення вільного часу з друзями, однолітками. У процесі занять всі потоваришували, тому і дозвілля хотілося б провести разом.

Розробка проекту спільного дозвілля

Проект – сукупність скоординованих дій із певними точками відліку та завершення з метою досягнення певних цілей із встановленими строками, витратами та параметрами виконання.

Учасникам, розподіленим на дві підгрупи, пропонується скласти проект дозвільної діяльності за схемою:

1. Мета, завдання.
2. Термін виконання
3. Відповідальні за виконання.
4. Необхідні ресурси (матеріальні, духовні).
5. Хід виконання (етапи).
6. Очікувані результати.

Теми проектів група обирає самостійно, але бажано орієнтуватися на відповіді учасників про те, як вони хотіли б проводити дозвілля. Орієнтовними напрямками можуть бути організація дискотеки, туристичної екскурсії (подорожі), гуртка танців, спортивного гуртка та ін.

Після оформлення проектів групи презентують їх. Спільно всіма учасниками приймається рішення про виконання проекту (чи обох проектів).

Вправа «Травинка на вітрі». Учасники мають стати близько один до одного. Ведучий наголошує, що утворилося не звичайне коло, а чарівне, оскільки діти, які стоять у колі, будуть робити все для того, щоб той, хто стоїть у центрі, відчув дивовижні почуття. Викликається доброволець, який стає у центр кола. Учасникам дається команда витягнути руки на рівні грудей. Коли доброволець буде падати, вони повинні спіймати його і повернути у вихідне положення. Треба дати можливість учаснику, який стоїть у центрі, падати у різні боки. Далі у центр кола пропонується вийти наступному охочому.

Обговорення. Як почувала себе дитина, яка була у центрі? Чи довіряла колу? Що було найважче у грі? Чи пробувала закривати очі? Чи складно утримувати інших?

Вправа «Роздоріжжя»

Для вправи знадобляться аркуші паперу формату А3, кольорові олівці, фломастери. Ведучий розповідає про подорожнього, який йшов по світу,

поки дорога не привела його до перехрестя. Це змусило його задуматися, який шлях обрати. Учасники мають уявити себе на місці подорожнього і на аркуші паперу намалювати своє минуле життя, теперішній стан і кілька варіантів майбутнього життя. Учасникам треба подумати, куди хочуть йти, з ким зустрітися на своєму шляху, чим відрізняється минулий шлях від теперішнього, що спільне між ними, який шлях оберуть, за якими ознаками зрозуміють, що на вірному шляху (ці питання мають бути зафіксовані на дошці, фліпчарті).

Обговорення. Що вийшло? Що було важливим у цій вправі?

Ведучий наголошує, що у житті людина часто стоїть перед таким роздоріжжям. На жаль, багато людей вибирають шлях стихійно, не задумуючись про наслідки. Ця вправа є власне способом, що допоможе усвідомити учасникам, на якому вони шляху, який вибір у них є.

Вправа «Рука побажань». Кожен учасник на аркуші паперу обводить свою руку і підписує її. На таких малюнках учасники пишуть один одному побажання.

Підведення підсумків. Учасники мають висловитися, що дала їм участь у тренінгу загалом, як працювала група, оцінити свою участь.

**Система залучення суб'єктів на різних рівнях профілактики
явища «діти вулиці»**

Суб'єкти профілактичної роботи	Завдання профілактики		
	Первинна	Вторинна	Третинна
Служби у справах дітей	<p>розробка та здійснення заходів щодо захисту прав, свобод та законних інтересів дітей;</p> <p>здійснення контролю за дотриманням культурно-розважальними закладами, ігровими закладами, комп'ютерними клубами нормативно-правових актів щодо порядку відвідування їх дітьми, заборони продажу алкогольних напоїв, тютюнових виробів, розповсюдження наркотиків, пропаганди проституції, насилля, жорстокості;</p> <p>здійснення контролю за умовами утримання й виховання дітей у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установах і закладах соціального захисту для дітей усіх форм власності;</p> <p>порушення питання про накладання дисциплінарних стягнень і притягнення до відповідальності посадових осіб та батьків, які допустили порушення прав дитини.</p>	<p>здійснення обстеження сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах;</p> <p>забезпечення влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї, передачу під опіку, піклування, та усиновлення;</p> <p>порушення питання про направлення до спеціальних установ для дітей або навчальних закладів для дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах.</p>	<p>здійснення роботи з батьками, опікунами щодо усунення причин і умов, які призвели до порушення прав дітей, бездоглядності та вчинення правопорушень;</p> <p>вилучення дітей з вулиці;</p> <p>виявлення і тимчасове влаштування дітей, які втратили батьківське піклування;</p> <p>створення і координація діяльності мережі закладів соціального захисту дітей – притулків для дітей та цент рів соціально-психологічної реабілітації.</p>

Суб'єкти профілактичної роботи	Завдання профілактики		
	Первинна	Вторинна	Третинна
Органи і заклади освіти	забезпечення одержання дітьми дошкільної шкільної та позашкільної освіти.	надання ЦСССДМ даних про сім'ї, які опинилися у складних життєвих обставинах; надання службам у справах дітей інформації щодо створення умов для навчання дітей, над якими встановлено опіку, піклування і корі влаштовані у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу; соціальний супровід бездоглядних дітей.	здійснення заходів щодо повернення до навчання дітей, які тривалий час не навчалися; забезпечення одержання повної загальної середньої освіти дітьми, які не вирвалися тривалий час або не навчалися взагалі, на базі вечірніх (змінних) шкіл і професійно-технічних навчальних закладів.
Органи і заклади охорони здоров'я	здійснення заходів щодо охорони здоров'я матері та дитини.	надання ЦСССДМ повідомлень про сім'ї з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах.	надання необхідної медичної допомоги та лікування дітям вулиці.
Органи і заклади культури та спорту	здійснення заходів щодо залучення дітей до культурної спадщини й занять фізичною культурою та спортом; здійснення заходів щодо розвитку творчих здібностей дітей, організація проведення їх змістовного дозвілля.		
Органи праці та соціального захисту	забезпечення своєчасної виплати всіх видів державної допомоги сім'ям з дітьми; проведення вибіркових обстежень умов проживання та виховання дітей до першого року. При виявленні фактів нецільового використання допомоги припиняється виплата коштів і повідомляється служба у справах дітей, ЦСССДМ про неналежний догляд за дитиною.		

Суб'єкти профілактичної роботи	Завдання профілактики		
	Первинна	Вторинна	Третинна
Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ)	організація заходів з профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі (наркоманії, алкоголізму, тютюнопаління, правопорушень, ВІЛ/СНІДу)	виявлення жінок, які мають намір відмовитися від новонародженої дитини, та надання їм своєчасної адресної соціальної допомоги; виявлення, ведення обліку і надання соціальної допомоги сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах.	
Кримінальна міліція у справах дітей		проведення розшуку дітей, які залишили сім'ї, навчально-виховні заклади та спеціальні установи для дітей; виявлення дорослих осіб, які втягують дітей у злочинну діяльність, проституцію, пияцтво, наркоманію та жебрацтво; надання службам у справах дітей відомостей про дітей, які повернулися із загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації, вчинили правопорушення, вживають спиртні напої або допускають немедичне вживання наркотичних та одурманюючих засобів, у віці до 16 років систематично самовільно залишають сім'ю, спеціальні навчально-виховні заклади; відвідування дітей-правопорушників за місцем їх проживання, навчання або роботи, проведення бесід із ними, їх батьками або особами, що їх замінюють;	

Суб'єкти профілактичної роботи	Завдання профілактики		
	Первинна	Вторинна	Третинна
		вилучення дітей із сімей, перебування в яких загрожує життю або здоров'ю дітей, та влаштування таких дітей до притулків для дітей до винесення рішення суду.	
Притулки для дітей			надання тимчасового притулку позбавленим сімейного виховання дітям, які опинилися в складних життєвих обставинах, залишили навчальні заклади; створення належних житлово-побутових і психолого-педагогічних умов для забезпечення нормальної життєдіяльності дітей, надання їм можливості для навчання, праці та проведення змістовного дозвілля.
Центри соціально-психологічної реабілітації			надання дітям комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги; проведення психолого-педагогічної корекції з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини; створення умов для здобуття дітьми освіти з урахуванням їх підготовки; сприяння формуванню у дітей власної життєвої позиції для подолання звичок асоціальної поведінки; здійснення трудової адаптації дітей з урахуванням їх інтересів та можливостей.

Суб'єкти профілактичної роботи	Завдання профілактики		
	Первинна	Вторинна	Третинна
Громадські організації	розробка та реалізація програм в інтересах дітей та сімей з дітьми; залучення дітей до громадської діяльності; звернення уваги громади на проблеми дітей.	розробка та впровадження соціальних програм підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах (попередження насильства у сім'ї, допомога алко- та наркозалежним людям); надання ЦСССДМ повідомлень про сім'ї з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах.	розробка і реалізація програм для дітей вулиці; залучення бездоглядних дітей до громадської діяльності; організація волонтерської діяльності у закладах соціального захисту дітей.

Додаток 2

ДІАГНОСТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ

Матриця визначення узагальненого показника соціального благополуччя дитини (Л. Оліференко)

№ з/п	Соціальні характеристики	бал
1.	Склад сім'ї дитини	
	Мати, батько, дідусь, бабуся	5
	Тільки мати та батько	4
	Мати та вітчим, батько та мачуха	3
	Одна мати, один батько	2
	Нема батьків: бабуся, дідусь, інші родичі	1
2.	Шкільна успішність	
	Добра	5
	Задовільна	4
	Незадовільна	3
	Залишив школу, працює	2
	Залишив школу, не працює	1
3.	Здоров'я дитини	
	Практично здорова	5
	Часто хворіє в межах нормального розвитку	4
	Має хронічні захворювання	3
	Відстає в розумовому розвитку	2
	Має вроджені патології, нервово-психічні захворювання	1

№ з/п	Соціальні характеристики	бал
4.	Санітарно-житлові умови життя сім'ї	
	Належним чином обладнана окрема квартира	5
	Окрема квартира з батьками подружжя	4
	Більше однієї кімнати в комунальній квартирі зі зручностями	3
	Кімната в комунальній квартирі зі зручностями	2
	Кімната в гуртожитку без зручностей	1
5.	Прибуток сім'ї	
	Можуть практично ні в чому собі не відмовляти	5
	Грошей взагалі вистачає, але для придбання товарів довготривалого користування беруть кредит чи в борг	4
	На повсякденні витрати грошей вистачає, але на купівля одягу викликає труднощі	3
	Живуть від зарплати до зарплати	2
	Грошей до зарплати не вистачає	1
6.	Рівень соціального благополуччя сім'ї	
	Атмосфера взаємної підтримки, доброзичливості, любові	5
	Здоровий спосіб життя без особливого емоційного забарвлення: без сварок та без великої прив'язаності, живуть «за звичкою»	4
	В сім'ї сварки, скандали, один із батьків схильний до вживання алкоголю	3
	Судимість батьків, алкоголізм, рукоприкладство, виражена форма розумової відсталості одного або двох батьків	2
	Стоять на обліку з діагнозом алкоголізм, наркоманія, асоціальна поведінка	1
7.	Поведінка дитини в школі	
	Добре	5
	Задовільно	4
	Незадовільно	3
	Неодноразово була помічена асоціальна поведінка	2
	Знаходяться на обліку в службі у справах дітей	1
8.	Позашкільне спілкування дитини	
	На основі постійних спільних занять в гуртках, секціях, на основі загальних позитивних інтересів	5
	Несистематичне дозвілєве спілкування за інтересами, поодинокі зустрічі для спільного проведення вільного часу	4
	Спілкування на основі пустого проведення часу, відсутність позитивних цілей	3
	Асоціальні групи орієнтовані на вживання алкоголю, дрібне хуліганство, бійки, токсичні речовини	2
	Кримінальні групи, знаходяться на обліку в службі у справах дітей, направленість інтересів на дрібні крадіжки, угони транспортних засобів, наркотики	1
9.	Життєві цілі дитини	
	Чітко визначені конструктивні плани, прагнення до досягнення поставлених цілей	5
	Позитивна орієнтація у формуванні життєвих цілей, але уявлення про шляхи та засоби їх досягнення розмиті, невизначені	4

№ з/п	Соціальні характеристики	бал
	Відсутність визначених цілей та планів на майбутнє чи наявність нереальних планів, соціальна незрілість, інфантильність, надія на випадок	3
	Орієнтації на цілі носять, скоріше, негативний відтінок, примітивні, референтна група – однолітки з асоціальною спрямованістю інтересів	2
	Явно негативні, асоціальні орієнтації на життєві цілі, відсутність установки на суспільно корисну працю. Інтереси обмежені, відзначаються правопорушення, знаходяться на обліку в службі у справах дітей	1
10.	Емоційні відносини батьків з дитиною	
	Постійна підтримка, розумна вимогливість до дітей, демократизм відносин, атмосфера довіри	5
	Сліпа любов, гіперопіка	4
	Для батьків на першому плані особисте життя, але відношення до дітей доброзичливе, зацікавлене	3
	Байдужість, відсутність турботи про дітей, бездоглядність, діти як тягар, додаткові проблеми	2
	Напружено-конфліктні відносини батьків з дітьми, різні форми насильства, що застосовується до дітей	1

Інструкція до визначення узагальненого показника соціального благополуччя дитини

Матрицю заповнює соціальний педагог чи класний керівник на основі спостережень, збору інформації про дитину. Матриця дозволяє своєчасно виявити дітей групи ризику при здійсненні профілактичних заходів та визначення шляхів індивідуальної роботи з ними.

Загальна сума балів – 150.

При аналізі характеристик конкретної дитини розподіл суми балів:

нижче 30 балів – належність дитини до групи підвищеного ризику (чим менше балів, тим вище ризик);

від 31 до 40 балів – соціальне благополуччя дитини визначається у межах середньої норми;

більше 40 балів – високий рівень соціального благополуччя дитини (чим більше балів, тим вище рівень благополуччя дитини).

**Опитувальник
для вихованців притулку
щодо виявлення їхнього емоційного стану
(Г. Веденєєва)**

Інструкція для вихованців: «Я задам вам питання, на які ви будете відповідати «так», «ні», «іноді». Поряд з номером запитання треба написати одну з відповідей. Деякі питання передбачають більш розгорнуті ваші відповіді. Буду дуже вдячна за щирість».

1. Чи можеш ти сказати про себе, що чесний і відвертий зі своїми вихователями, що радишся з ними в особистих питаннях?

2. Чи вважаєш ти, що до твоєї думки прислухаються твої товариші та дорослі?

3. Чи вважаєш ти, що твої здібності, вміння і навички оцінюються іншими справедливо?

4. Ти цікаво проводиш час у притулку? Розкажи про свої захоплення.

5. Ти із задоволенням виконуєш доручення вихователів?

6. Чи подобається тобі приймати участь у підготовці свят у притулку?

7. Чи обговорюєш ти з дорослими та однолітками фільми, книжки, результати спільної діяльності?

8. Чи вмієш ти долати труднощі?

9. У тебе є улюблені місця у притулку? Назви їх.

10. Чи хочеш ти зробити притулок кращим, красивішим? Що конкретно ти можеш запропонувати для покращення того, що тебе оточує у притулку?

11. Продовжте речення:

– Я хочу, щоб...

– Але іноді мені страшно, тому що...

– Не дивлячись ні на що я постараюсь...

Обробка результатів:

Відповідь «так» – 2 бали, «іноді» – 1 бал, «ні» – 0 балів.

Результати розподіляються наступним чином:

15 і більше балів – емоційний стан дитини благополучний;

Від 7 до 14 балів – задовільний;

6 і нижче балів – самопочуття незадовільне.

Крім того, відповіді на питання 4, 9, 10, 11 можуть дати додаткову інформацію про захоплення дітей, про те, що б їм хотілося змінити у притулку та про бажання, страхи та прагнення вихованців.

МЕТОДИКА ВСТАНОВЛЕННЯ КОНТАКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Контактна взаємодія – модель поведінки ініціатора контакту, що викликає та підсилює у іншої людини потребу у контакті, у продовженні спілкування, потребу у висловлюваннях і повідомленнях. Діти з девіантною поведінкою досить складні у спілкуванні, щоб встановити з ними контакт для корекційної роботи, треба докласти чимало зусиль. Допомогти цьому може методика контактної взаємодії. Мета методики – скорочення дистанції між людьми і саморозкриття особистості у процесі спілкування.

Стадія взаємодії	Зміст та характер контакту	Загальна тактика	Результат
1. Позитивне налаштування до спілкування	Використання загальноприйнятих норм і фраз. Стримане і доброзичливе звертання. Невимушена бесіда на сторонні теми. Відсутність порад, нав'язливості	Схвалення, згода, безумовне прийняття	Прийняття згоди
2. Пошук спільного інтересу	Пошук нейтрального інтересу, перехід від нейтрального інтересу, похід від нейтрального інтересу на особистісно значущий. Від загальних стверджень до конкретної людини, від її цінностей до якостей	Однакове ставлення, зацікавленість, підкреслення унікальності	Позитивний емоційний фон, згода
3. З'ясування прогнозованих небезпечних явищ	Уточнення меж особистості. Виявлення якостей, які заважають спілкуванню. Прогнозування ситуації спілкування. Висловлювання про власні негативні якості	Прийняття того, що передбачає партнер, авансування довірою	Ситуація довіри, відкритості
4. З'ясування прогнозованих позитивних явищ	Розмови про позитивні якості, пошук оригінального. Демонстрація ставлення до цих якостей. Ставлення до позитивних якостей інших. Пошук позитивних якостей у себе	Прийняття позитивного без обговорення, сумніву, заперечення	Створення ситуації безпеки, безумовне прийняття особистості
5. Адаптивна поведінка партнерів	Підкреслення позитивних та врахування негативних якостей. Підкреслення індивідуальності і врахування її у спілкуванні. Обговорення того, що буде викликати труднощі. Бажання пристосовуватися до особливостей іншого	Відкриті висловлювання, стимулювання діалогу, поради	Визначення об'єкта і предмета зміни і перетворення
6. Встановлення оптимальних стосунків	Спільні плани дій. Спільна розробка програми. Нормативи спілкування. Розподілення ролей. Складання планів щодо самозміни	Загальні наміри	Згода на виконання прийнятого плану

МЕТОДИКА РОБОТИ З ДІТЬМИ З УСКЛАДНЕНОЮ ПОВЕДІНКОЮ (Н. Щуркова)

Перший момент технологічного рішення проблеми – це реакція на ускладнену поведінку. Традиційно утвердився помилковий варіант реакції: «Як тобі не соромно?!» чи «Припини негайно!» у цьому варіанті все виправдано, оскільки невдоволення дорослих, сором за дітей, роздратування, гнів, образа шукають виходу. Але давно помічено, що така пряма негативна реакція є непродуктивною.

Педагог-професіонал усвідомлено та виправдано будує свою поведінку у разі проявів ускладненої поведінки, він «ремонтує» деформовані стосунки, орієнтуючись на складний стан понівеченої душі. Педагог забуває у такому ситуативному епізоді про негативний бік того, що зробила дитина, – він всю увагу переносить на саму дитину.

Педагога не хвилює вчинок дитини – його повинна хвилювати сама дитина.

Технологічний алгоритм

Перший крок – «не дивуватися» (парадигма «я це бачив...», «це буває у вашому віці...» чи «на жаль, люди іноді так вчиняють, хоча це погано закінчується...»). Призначення кроку – зняти ореол героя та сміливця, яким сама собі здається дитина у момент здійснення недостойних вчинків.

Педагог, побачивши, як учень (вихованець) перекинув тарілку і викинув їжу на підлогу, із нудьгою у голосі та спокійним обличчям сказав: «Це ми не раз бачили у нашому складному житті...»

Другий крок – «підтримати» чи «приєднати» (парадигма «я також колись...» чи «мені також колись здавалося, що достойна поведінка...» чи «людина – слабка істота, і коли вчиняємо щось подібне...»). Завдяки цьому кроку зберігається загальне позитивне ставлення до такої дитини оточуючих її людей, яке після першої реакції педагога помітно змінилося на користь сміливця.

Педагог продовжував далі: «Буває, що люди так розгніваються, що вважають винними навіть предмети. Зі мною якимось таке було...»

Третій крок – «Описати предметний результат зробленого» (парадигма «тепер так склалися обставини, що ми не можемо...» чи «як же нам тепер далі працювати...»). Звичайно, стан порушника у цей момент такий, що його розум не здатний до холодного аналізу, тому йому треба допомогти.

Педагог, дивлячись на результат дій, звертається до самого себе ніби розмірковуючи: «Каша, викинута на підлогу, вже не каша, а грязюка. Тепер тут складно пройти. І комусь доведеться додатково прибирати...»

Четвертий крок – «апелювати до розуму суб'єкта» (парадигма «що ви думаєте з цього приводу?» чи «а як розцінюєте ви ситуацію?», «що нам всім тепер робити?»). оскільки головним для педагога є не примусова правильна поведінка дитини, а усвідомлене ставлення, то цей крок дуже важливий, хоча саме з нього не можна було починати.

...А тепер педагог дивиться на дитину: «Я вірно міркую? Мої побоювання ви розділяєте?..»

П'ятий крок – «здійснити позитивне підкріплення» (парадигма «приємно мати справу з тим, хто розуміє...» чи «відразу видно розумну людину», «не можна не визнати, що ви не з боязких...»).

Педагог киває головою: «Бачу все розумієте... З такими людьми легко мати справу...»

Шостий крок – «запропонувати допомогу» (парадигма «допомога потрібна?» чи «хтось із нас може допомогти?», «справитесь чи щось для вас зробити?»).

Сьомий крок – «виголосити я-повідомлення» (парадигма «я завжди думав, що...» чи «мені завжди добре, коли люди вирішують проблеми...»).

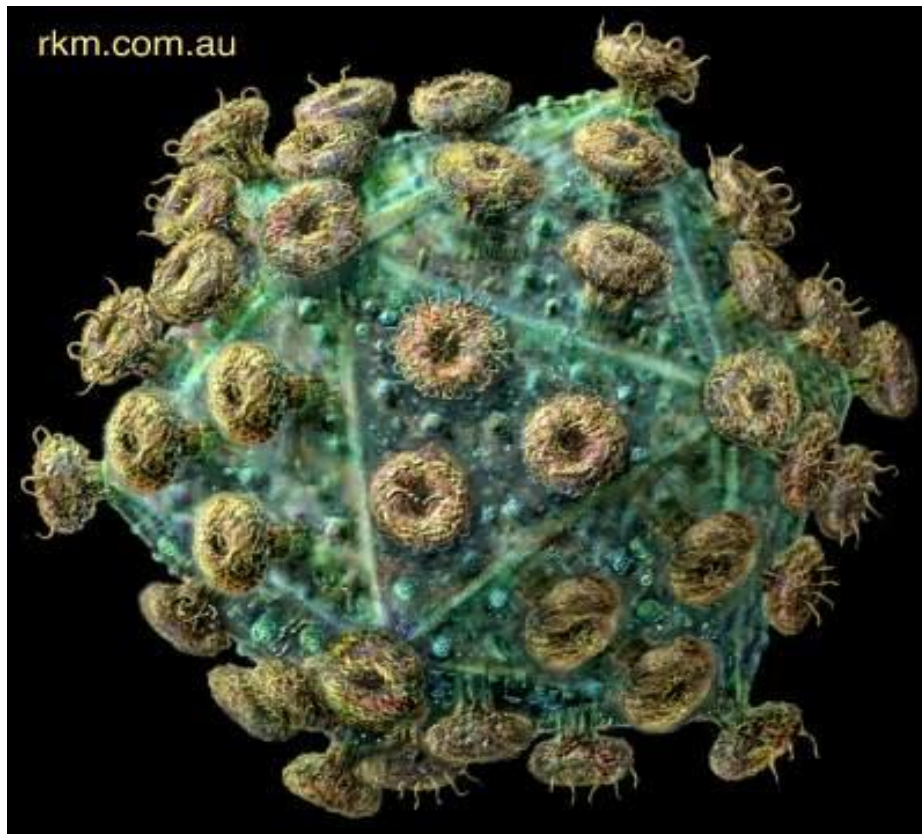
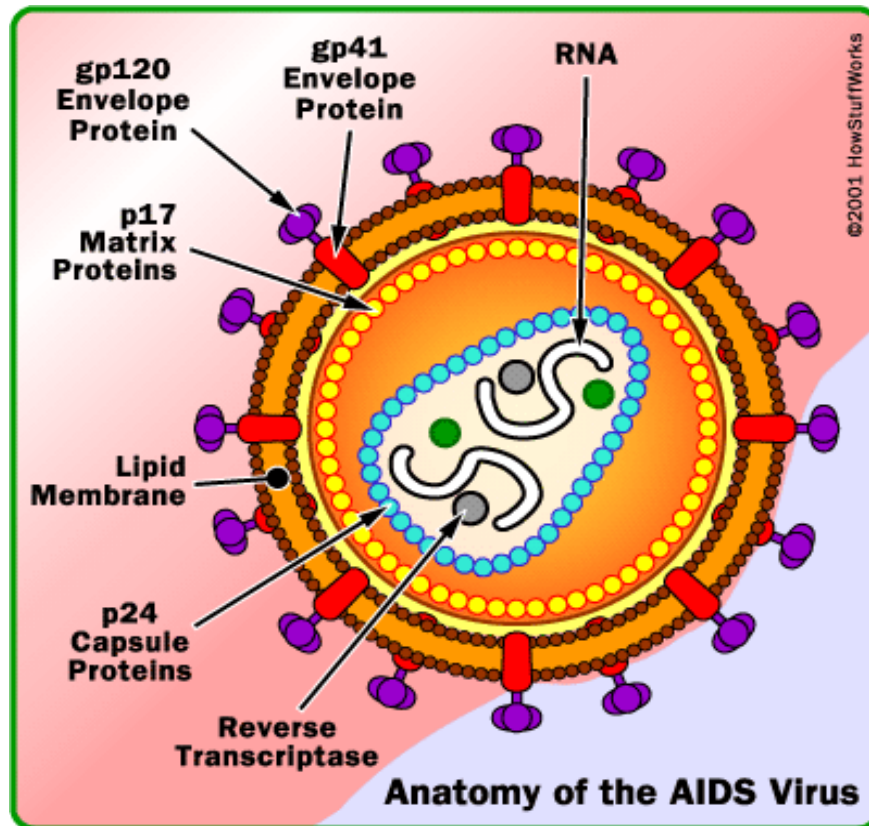
Педагог виражає загальне задоволення (мімічно)вирішенням ситуації і говорить: «Всім людям властиво помилятися, але головне – розуміти помилковість дій... Я поважаю людей, здатних це зрозуміти...»

Сім операцій – це кроки назустріч свідомості дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах і тому неадекватно реагує на реальність.

ПРАВИЛА СПІЛКУВАННЯ З ДІТЬМИ

1. Можна виражати своє невдоволення окремими діями дитини, а не дитиною в цілому.
2. Можна засуджувати дії дитини, але не її почуття, якими б небажаними чи мимовільними вони були. Якщо вони у неї виникли, значить на це є причини.
3. Не вимагайте від дитини неможливого чи того, що важко виконати.
4. Невдоволення діями дитини не повинне бути систематичним, інакше вони перестане сприйматися.
5. Намагайтеся не привласнювати собі емоційні проблеми дитини.
6. Дозволяйте дитині зустрічатися з негативними наслідками своїх дій (чи бездіяльності). Лише тоді вона буде дорослішати.
7. Якщо дитині важко і вона готова прийняти вашу допомогу, обов'язково допоможіть їй. Але при цьому візьміть на себе те, чого вона не може виконати сама.
8. Якщо дитина своєю поведінкою викликає у вас негативні емоції, повідомте їй про це.
9. Не втручайтеся у справу, якою зайнята дитина, якщо вона не просить допомоги. Ваше втручання означає для дитини, що з нею щось не в порядку, зневіру в успіхах.
10. Щоб уникнути надмірних проблем та конфліктів, співвідносьте власні очікування з можливостями дитини.
11. Поступово, але неухильно знімайте із себе відповідальність за особисті справи дитини, нехай вона відчуває себе відповідальною.
12. Про свої почуття говоріть дитині від першої особи. Повідомляйте про себе, свої переживання, а не про неї і її поведінку.

ВІРУС ІМУНОДЕФІЦИТУ ЛЮДИНИ (ВІЛ)



ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеєнко Т.Ф. Причини дитячої бездоглядності та безпритульності та шляхи їх профілактики / Т.Ф. Алексеєнко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – К., 2004. – Вип. 6, Кн. 1. – С. 308-313.
2. Артющкіна Л.М. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект): [монографія] / Л.М.Артющкіна, А.О. Полянничко. – Суми: СумДПУ, 2002. – 268 с.
3. Барабохіна В.А. Програма профілактики розповсюдження ВІС-інфекції. Нравственне виховання молодёжи / В.А.Барабохіна, Г.Р. Замалдинова, Н.Г.Травникова. – СПб.: Речь, 2008. – 240 с.
4. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Безпалько О.В. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
5. Белоусов Ю.Л. Інституціоналізація профілактики наркотизму в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.03 «Соціальні структури та соціальні відносини» / Ю.Л. Белоусов. – Х., 2003. – 21с.
6. Волинець Л.С. «Діти вулиці» в Україні: ситуативний аналіз / Л.С. Волинець, О.О. Січкара. – К.: Сфера, 2004. – 80 с.
7. Вступ до соціальної роботи: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / [ред. Т.В. Семигіної, І.І. Миговича]. – К.: Академвидав, 2005. – 304 с.
8. Ганишина И.С. Неблагополучная семья и девиантное поведение несовершеннолетних: [учеб. пособие] / И.С. Ганишина, А.И. Ушатиков. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2006. – 288 с.
9. Гоголева А.В. Беспризорность. Социально-психологические и педагогические аспекты / Гоголева А.В. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2004. – 464 с.
10. Горбушина О.П. Психологический тренинг. Секреты проведения / Горбушина О.П. – СПб.: Питер, 2008. – 176 с. – (Серия «Практическая психология»).
11. Грецов А.Г. Тренинг общения для подростков / Грецов А.Г. – СПб.: Питер, 2009. – 160 с.
12. Девиантология: хрестоматія / [авт.-сост. Ю.А.Клейберг]. – СПб.: Речь, 2007. – 412 с.
13. Дети улицы: растущая трагедия городов. Доклад Независимой комиссии по гуманитарным вопросам. – М.: Международные отношения, 1990. – 152 с.
14. Дивицьна Н.Ф. Соціальна робота с детьми группы риска / Дивицьна Н.Ф. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2008. – 351 с.

15. Дитина в кризовому соціумі: як її розуміти і виховувати / [упоряд. Л. Шелестова]. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2004. – 128 с. – (Б-ка «Шк. світу»).
16. Дитяча бездоглядність та бродяжництво: причини, наслідки та шляхи запобігання: матеріали наук.-практ. конф., вересень 2005 року. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2005. – 168 с.
17. «Діти вулиці»: методичні рекомендації по роботі з «дітьми вулиці» / [упоряд. А.Г.Зінченко]. – К.: УДЦССМ, 1999.
18. Діти вулиці: хто вони і як їм допомогти / [упоряд.: О. Главник, Н. Комарова]. – К.: Главник, 2006. – 112с. – (Бібліотечка соціального працівника).
19. Емельянова Е.В. Психологические проблемы современного подростка и их решение в тренинге/ Емельянова Е.В. – СПб.: Речь, 2008. – 336 с.
20. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога. [навч. посіб. для ВНЗ] / Завацька Л.М. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2008. – 240 с.
21. Закон України «Про Загальнонаціональну програму Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 29. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1065-17>
22. Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 26. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2623-15>
23. Закон України «Про охорону дитинства» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2402-14>
24. Звіт «Діти й молодь, які живуть або працюють на вулиці: приховане обличчя епідемії ВІЛ в Україні» [Електронний ресурс] – К.: ТОВ «Видавничий дім «КАЛИТА», 2006. – 231 с. – Режим доступу : http://www.unicef.org/ukraine/6_Street_children_and_young_people_ua.pdf
25. Игра в тренинге. Возможности игрового взаимодействия / [Е.А. Леванова, А.Г.Волошина, В.А.Плешаков и др.]. – [2-е изд.]. – СПб.: Питер, 2009. – 208 с.
26. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям: метод. посіб. / [авт.: Безпалько О.В.; Гурковська Л.П., Журавель Т.В. та ін.]; за ред. І.Д. Зверєвої, Ж.В. Петрочко. – К.: Видавничий дім «КАЛИТА», 2010. – 376 с.
27. Конвенція ООН про права дитини. – К.: ЮНІСЕФ, 2006. – 32 с.
28. Кочубей А. Азбука семи, или практика работы с семьями: [учебно-методическое пособие] / А.Кочубей, Н.Умарова. – Псков: ПОИПКРО, 2004. – 152 с.

29. Кудрявцева Г.А. Проблема безнадзорности и беспризорности несовершеннолетних в современной России: [учеб.-метод. пособ. для студентов] / Кудрявцева Г.А., Мустаева Ф.А., Орлова Г.В. – Магнитогорск: МаГУ, 2001. – 68 с.
30. Лютый В. Социальная профилактика негативных явлений / В. Лютый // Дети в кризисных ситуациях: профилактика негативных явлений и социально-психологическая помощь / [под. общ. ред. И.Д. Зверевой]. – К.: Наук. світ, 2001. – С. 15-25.
31. Лютова Е.К. Шпаргалка для родителей: психокоррекционная работа с гиперактивными, агрессивными, тревожными и аутичными детьми / Е.К. Лютова, Г.Б. Моница. – СПб.: Издательство «Речь», 2007. – 136 с.
32. Макарычева Г.И. Коррекция девиантного поведения. Тренинги для подростков и их родителей / Макарычева Г.И. – СПб.: Речь, 2007. – 368 с.
33. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: [ученик] / Мардахаев Л.В. – М.: Гардарики, 2005. – 269 с.
34. Марковская И.М. Тренинг взаимодействия родителей с детьми / Марковская И.М. – СПб.: Речь, 2006. – 150 с.
35. Надання допомоги «дітям вулиці» та соціально-незахищеним дітям і підліткам: інформ.-метод. зб. / [за ред. С. Толстоухової, К. Акстманн]. – К.: Інтернаціональний Союз. Ліга соціальних працівників України, 2003. – Вип. 3-4. – 64 с.
36. Нечаева А.М. Детская беспризорность – опасное социальное явление / А.М.Нечаева // Государство и право. – 2001. – № 6. – С. 57-65.
37. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога / Р.В. Овчарова. – М.: ТЦ Сфера, 2005. – 480 с.
38. Олиференко Л.Я. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска: [учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. завед.] / Олиференко Л.Я., Шульга Т.И, Дементьева И.Ф. – М.: Академия, 2002. – 256 с.
39. Оржеховська В.М. Дитяча бездоглядність та безпритульність: історія, проблеми, пошуки: [навч. посіб.] / В.М. Оржеховська, В.Є. Виноградова-Бондаренко. – К.: ТОВ Інфодрук, 2004. – 178 с.
40. Павлик Н.П. Безпритульність як феномен постмодерного суспільства / Н.П.Павлик // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2004. – № 4. – С. 36-41.
41. Петрова А.Б. Психологическая коррекция и профилактика агрессивных форм поведения несовершеннолетних с девиантным поведением: практическое руководство / Петрова А.Б. – М.: Флинта: МПСИ, 2008. – 152 с.
42. Петрович Ж.В. Основи соціально-правового захисту особистості: [навч. посіб. для студентів спеціальності 6.010105 «Соціальна педагогіка» денної та заочної форми навчання] / Петрович Ж.В. – К.: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2009. – 320 с.

43. Пеша І.В. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування) / І.В. Пеша. – К.: Логос, 2000. – 87 с.
44. Підлітки груп ризику: доказова база для посилення відповіді на епідемію ВІЛ в Україні: анал. звіт (ЮНІСЕФ, Укр. ін.-т соц. дослідж. ім. О.Яременка) / [О. Балакірєва, Т. Бондар, О. Сакич та ін.] – К.: К.І.С., 2008. – 192 с.
45. Прихожан А.М. Психологія сиротства / А.М. Прихожан, Н.Н. Толстых. – [2-е изд.]. – СПб.: Питер, 2005. – 400 с.
46. Профілактичні програми / [упоряд. О.О. Стойка, А.О. Рогожева, І.В. Цисар]. – К.: Главник, 2007. – 128 с. (серія «Бібліотечка соціального працівника»).
47. Прудников Б.П. Профилактика безнадзорности и наркомании среди несовершеннолетних. Административно-правовое регулирование: [монография] / Б.П. Прудников, О.П. Рыбалкина. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, Закон и право, 2004. – 447 с.
48. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми: метод. посіб. / [Вовчок Т.В., Степура Н.П., Даниленко І.С. та ін.]; за заг. ред. Т.П.Цюман. – К.: ВПЦ «Експерс». – 2009. – 328 с.
49. Реабілітаційна робота з «дітьми вулиць» у притулках для неповнолітніх / [кер. О.О. Січкарь]. – К.: Видавничий дім «Калита», 2005. – 72 с.
50. Российский подросток и психоактивные вещества: технологи педагогической профилактики. Региональный аспект / [под ред. Гиля С.С.]. – [2-е изд.]. – М.: Агенство «Социальный проект», РИТМ, 2009. – 240 с.
51. Селиванова О.А. Личностно значимые условия реинтеграции «уличного» подростка в социум / О.А. Селиванова // Педагогика – 2004. – № 1. – С. 56-61.
52. Система захисту дітей від жорстокого поводження: навч.-метод. посіб. / [за ред.: К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної]. – К.: Держсоцслужба, 2005. – 396 с.
53. Снігульська В. Вони живуть поруч. Діти вулиці. Покоління викинутих? / В.Снігульська // Соціальний педагог. – 2010. – № 12. – С. 6-13.
54. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / [за заг. ред. проф. І.Д.Зверєвої]. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
55. Соціальна педагогіка: підручник / [за ред. А.Й. Капської]. – [4-е вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.
56. Соціальна педагогіка: словник-довідник / [за заг. ред. Т.Ф. Алексеєнко]. – Вінниця: Планер, 2009. – 542 с.
57. Соціально-педагогічна робота з дітьми групи ризику: монографія / [Харченко С.Я., Кальченко Л.В., Золотова Г.Д., Горенко С.В.]. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. – 145 с.

58. Толчініна О.І. Корекція девіантної поведінки підлітків. Профілактика правопорушень / О.І. Толчініна, Т.О. Саванчук. – Черкаси: «Ваш дім» Видавець ПП Дикий О.О., 2005. – 171 с.
59. Трубавіна І.М. Зміст та форми просвітницької роботи з батьками: [науково-методичні матеріали для працівників соціальних служб, учителів, соціальних педагогів, студентів педагогічних вузів] / Трубавіна І.М. – К.: УДЦССМ, 2000. – 88 с.
60. Трус І. Школьники с девиантным поведением: особенности воспитания / И.Трус // Воспитание школьников. – 2002. – №7. – С. 44-46.
61. Федосенко Е.В. Психологическое сопровождение подростков: система работы, диагностика, тренинги: [монография] / Федосенко Е.В. – СПб.: Речь, 2008. – 192 с.
62. Формирование навыков безопасного поведения у молодежи: учебно-методическое пособие / [сост. В.П. Коломиец, К.А. Талалаев]. – К.: ТОВ «День печати», 2002.
63. Холостова Е.И. Социальная работа с дезадаптированными детьми: [учеб. пособ.] / Холостова Е.И. – [2-е изд.]. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2008. – 280 с.
64. Шакурова М.В. Методика и технология работы социального педагога / Шакурова М.В. – М.: Академия, 2002. – 272 с.
65. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи: навч. посіб. / Шахрай В.М. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 464 с.
66. Шульга Т.И. Социально-психологическая помощь обездоленным детям: опыт исследований и практической работы: [учеб. пособ.] / Шульга Т.И., Олиференко Л.Я., Быков А.В. – М.: Изд-во УРАО, 2003. – 400 с.
67. Щуркова Н.Е. Педагогическая технология / Щуркова Н.Е. – М.: Педагогическое общество России, 2002. – 224 с.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ

Рень
Лариса Василівна

**СОЦІАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНА РОБОТА
З БЕЗДОГЛЯДНИМИ
ТА БЕЗПРИТУЛЬНИМИ ДІТЬМИ**

Методичні рекомендації
для фахівців соціальної сфери

Технічний редактор О. Клімова

Верстка та макетування О. Клімова

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія KB № 17500-6250 ПР від 16.11.2010 р.*

Підписано до друку 04.01.2011 р. Формат 60×90 1/16.
Папір офсетний. Друк на різнографі.
Ум. друк. арк. 4,19. Обл.-вид. 3,77.
Наклад 100 прим. Зам. № 481.
Редакційно-видавничий відділ ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка.
14013, вул. Гетьмана Полуботка, 53, к. 208.
тел. 65-17-99. Chdpu_tipograf_208@gmail.com

